

Central Sharia Board and Mechanism of Sharia Supervision in Islamic Banks; Emphasizing International Standards and Countries' Experiences

Leila Mehrabi*

10.30497/ifr.2023.244187.1784
20.1001.1.22518290.1402.12.5.3.0

Abstract

Failure to comply with the rules and principles of sharia poses risks in the banking system. In this regard, in addition to sharia supervision standards issued by international institutions, each of the countries involved in Islamic finance, while considering the variety and level of their specializations, has determined a solution to ensure compliance with shariah when dealing with Islamic financial and banking products. Hence, the high significance of improving sharia supervision and the need to form sharia supervisory boards in the Central Bank and other Islamic banks to ensure sharia compliance of their activities and products. This research, after stating the importance of sharia risk and sharia supervision in Islamic banks, has identified the standards published by the most important international institutions such as the Islamic Financial Services Board (IFSB) and the Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions (AAOIFI) in the field of sharia supervision, and investigated the experiences of different countries in that regard. Finally, some suggested solutions for strengthening sharia supervision of the countries' banking system have been presented. The results show that in most countries, each Islamic financial institution is required to form an internal Sharia Supervisory Board (SSB) to ensure compliance of banking operations with sharia principles, and in some others, they have created a higher sharia authority at the supervisory level, such as the Central Bank, which, by standardizing and integrating Islamic rules and laws, plays an important role in ensuring sharia compliance of their activities.

Keywords: Sharih Risk; Shariah Supervision; Islamic Bnaking; SSBs; International Standards.

JEL Classification: G10, G21, G32.

* Researcher, Financial Studies and Islamic Banking Department, Monetary and Banking Research Institute, Central Bank, Tehran, Iran.

mehrabi@mbri.ac.ir

0000-0001-6261-9720

Received: 2023/01/09

Accepted: 2023/05/13

هیأت مرکزی شریعت و ساختار نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی؛ با تأکید بر استانداردهای بین‌المللی و تجارب کشورها

لیلا محرابی*

چکیده

عدم انطباق فعالیت‌ها و عملیات بانکی با اصول و موازین شریعت، نظام بانکی را با خطر و ریسک شریعت روبرو خواهد نمود. علاوه بر انتشار استانداردهای نظارت شرعی توسط نهادهای بین‌المللی، هریک از کشورهای فعال در صنعت مالی اسلامی با توجه به تنوع و میزان تخصصی بودن فعالیت‌های بانکی خود، راهکاری را برای بررسی و اطمینان از انطباق با شریعت در محصولات بانکداری و مالی اسلامی اتخاذ نموده‌اند. تقویت نظارت شرعی و لزوم تشکیل هیأت نظارت شریعت در بانک مرکزی و بانک‌ها برای اطمینان از انطباق فعالیت‌ها و محصولات با اصول شریعت در نظام بانکداری اسلامی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. از این رو، با توجه به اهمیت موضوع در این تحقیق تلاش شده است پس از بیان اهمیت ریسک شریعت و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی، استانداردهای منتشرشده توسط مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی همچون هیأت خدمات مالی اسلامی و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی در حوزه نظارت شرعی شناسایی و تجارب کشورهای مختلف از لحاظ نظارت شرعی و اجرایی کردن انطباق عملیات بانکی با اصول شریعت مورد بررسی و واکاوی قرار گیرد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد در بیشتر کشورها، هریک از نهادهای مالی اسلامی موظف به تشکیل هیأت نظارت شرعی داخلی جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکداری با موازین شرعی است و در برخی دیگر به ایجاد یک مرجع شرعی بالاتر در سطح نظارتی مانند بانک مرکزی اقدام نموده‌اند که با استانداردسازی و پیکارچه‌کردن احکام و قوانین اسلامی در ایجاد اطمینان از انطباق‌پذیری و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مختلف مالی اسلامی با اصول شریعت در تمام بانک‌ها نقش مهمی ایفا می‌کند.

واژه‌های کلیدی: ریسک شریعت؛ نظارت شرعی؛ هیأت نظارت شرعی؛ بانکداری اسلامی؛ استانداردهای بین‌المللی.

* پژوهشگر، گروه مطالعات مالی و بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی، تهران، ایران

mehrabian@mbri.ac.ir

0000-0001-6261-9720

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۹

مقاله برای اصلاح به مدت ۷ روز نزد نویسندگان بوده است.

مقدمه

رشد سریع بانکداری اسلامی در بازارهای مالی دنیا و اهمیت استقرار حاکمیت شرکتی در بانک‌ها باعث شده که توجه بیشتری به ساختار اساسی نهادهای مالی اسلامی صورت گیرد. حاکمیت شرکتی را می‌توان مجموعه روابط میان هیأت مدیره، مدیر، سهامداران و کلیه ذی‌نفعان (از جمله کارکنان) تعریف نمود که تأمین‌کننده منافع کلیه ذی‌نفعان است. علاوه بر این، حاکمیت در واقع تعیین‌کننده ساختاری است که توسط آن اهداف سازمان تدوین شده و ابزار دستیابی به این اهداف نظیر پاسخگویی، شفافیت، عدالت و رعایت حقوق ذی‌نفعان و نظارت بر عملکرد مشخص می‌شوند. در این میان، بانک‌های اسلامی با توجه به ماهیت خود بایستی اسلامی بودن عملکرد خود را نیز به‌طور مداوم مورد پایش و ارتقاء قرار دهند، لذا اطمینان از انطباق محصولات، ابزارها و عملیات با اصول شریعت در یک چارچوب حاکمیت شرعی مناسب از اهمیت قابل توجهی برخوردار است.

در بانکداری اسلامی بایستی انطباق و هماهنگی فعالیت‌های مالی با اصول و معیارهای اسلامی همواره مورد توجه قرار گیرد. از این رو، علاوه بر کنترل‌های داخلی، مبحث حاکمیت شرعی در بانکداری اسلامی تحت مسائل ریسک شریعت و نظارت شرعی معنا پیدا می‌کند. بر اساس تعاریف موجود، نظارت شرعی کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به‌منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام است. هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به مقررات، اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به‌وسیله آن‌ها بتوان ریسک شریعت در یک بانک اسلامی و یا یک نظام بانکی را حداقل نمود (AAOIFI, 2010, p. 4). ساختار الزامات احتیاطی و نظارتی در بانکداری اسلامی با توجه به ویژگی‌های آن، تا حدودی متفاوت با بانکداری مرسوم است و اهمیت این مسأله به اندازه‌ای است که بانک‌های اسلامی در سایر کشورها ضمن درک اهمیت نظارت شرعی، روش‌های متفاوتی را برای فرآیندهای انطباق با شریعت و نظارت شرعی خود، علی‌الخصوص در مورد هیأت‌های شریعت اتخاذ می‌کنند. با توجه به بررسی تجارب بسیاری از کشورهای اسلامی می‌توان دریافت که مسأله انطباق با شریعت در بانک‌های اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و شاید نتوان بانک یا مؤسسه اسلامی در سایر کشورها یافت که نوعی از نظارت شرعی را در خود اجرایی و عملیاتی نکرده باشند. البته در عمل شوراهای فقهی در بانک‌های اسلامی یا نظام‌های بانکی اسلامی، با تعابیر گوناگونی چون: شورای تخصصی فقهی، شورای فقهی، شورای شریعت، کمیته شریعت، کمیته فقهی، ناظران شریعت و ... به

فعالیت مشغول‌اند که علی‌رغم تمامی تفاوت‌ها، اصل کار آن‌ها تضمین انطباق فعالیت‌ها با فقه اسلامی است (موسویان، نظریور و کفشگرجلودار، ۱۳۸۸، ص. ۱۱). لذا بسیاری از کشورها در سطح کلان یا در سطح مؤسسات (یا هر دو)، کمیته‌های فقهی را تحت عنوان هیأت‌های نظارت شرعی^۱ مسئول نظارت بر انطباق فعالیت‌ها با شریعت کرده‌اند تا از رعایت ضوابط شرعی اطمینان حاصل نمایند.

از سوی دیگر، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش‌روی صنعت بانکداری و مالی اسلامی به‌ویژه در عرصه بین‌المللی و معاملات برون‌مرزی، کمبود استانداردسازی و هماهنگ‌سازی شرعی در یک چارچوب مشترک و وجود اختلاف نظر بین علما و فقها است (Shah, 2015, p. 3). طی دهه‌های اخیر، در زمینه تبیین مقررات و الزامات احتیاطی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی، مؤسسات مختلفی باهدف یکسان‌سازی و استخراج چارچوب‌های پیشنهادی ویژه بر مبنای تجارب موجود در مؤسسات مالی اسلامی اقدام به ارائه اصول احتیاطی، دستورالعمل‌ها و استانداردهای عملیاتی برای نهادهای مالی اسلامی نموده‌اند. در این میان، هیأت خدمات مالی اسلامی^۲ و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی^۳ به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای تنظیم‌کننده استانداردهای بین‌المللی برای بانک‌های اسلامی شناخته می‌شوند که با معرفی استانداردهای جدید و تطبیق آن‌ها با استانداردهای موجود بین‌المللی و سازگار با شریعت، به دنبال ایجاد سلامت و ثبات صنعت خدمات مالی اسلامی در حوزه‌های مختلف بانکی، بازار سرمایه و بیمه هستند.

ازاین‌رو، با توجه به اهمیت موضوع در این مقاله تلاش شده است ضمن بیان اهمیت ریسک شریعت و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی، استانداردهای منتشرشده توسط مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی همچون هیأت خدمات مالی اسلامی و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی در حوزه نظارت شرعی شناسایی و معرفی گردد، سپس تجارب کشورهای مختلف از لحاظ چارچوب تطبیق و نظارت شرعی به‌طور مرکزی و ایجاد هیأت‌های شریعت مرکزی موردبررسی و واکاوی قرار گیرد. در پایان نیز چالش‌های پیش‌روی نظارت شرعی بر شبکه بانکی ایران و راهکارهای پیشنهادی جهت تقویت آن ارائه شده است.

1. Shari'ah Supervisory Boards (SSBs)

2. Islamic Financial Service Board (IFSB)

3. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)

۱. پیشینه تحقیق

عمده تحقیقات انجام شده در کشورهای مختلف بر تشکیل هیأت نظارت شرعی در داخل بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی متمرکز شده که در ادامه به معرفی برخی از تحقیقات داخلی و خارجی انجام شده در این حوزه می‌پردازیم.

ابوطپانجه^۱ (۲۰۰۹) در مقاله‌ای با عنوان «حاکمیت شرکتی از دیدگاه اسلام؛ تحلیل تطبیقی با اصول OECD^۲»، به بررسی ماهیت و کاربرد اصول اسلامی حاکمیت شرکتی نسبت به اصول متعارف و مرسوم در این حوزه می‌پردازد. وی در تحقیقات خود با مقایسه اصول اسلامی با اصول منتشرشده توسط سازمان همکاری و توسعه اقتصادی به این نتیجه می‌رسد که از دیدگاه اسلامی، حاکمیت شرکتی دارای افق وسیع‌تری است و جداسازی نقش‌ها و مسئولیت‌ها در جایی که تعهدات تحت حاکمیت و قوانین اسلامی قرار می‌گیرد، به راحتی امکان‌پذیر نیست.

گریس و پلگرین^۳ (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان «حاکمیت شرکتی و منافع مالی ذی‌نفعان در مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی»، به بررسی اهمیت و چالش‌های حاکمیت شرکتی در مؤسسات مالی اسلامی می‌پردازند. آن‌ها بر این عقیده هستند که ترتیبات و مقررات حاکمیت شرکتی بایستی متناسب با نیازهای نهادهای مالی اسلامی انجام گیرد. علاوه بر این، اطمینان کافی از هماهنگی عملیات با اصول مالی اسلامی و حفاظت از منافع ذی‌نفعان از جمله سپرده‌گذاران حساب‌های سرمایه‌گذاری از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. نتایج نشان می‌دهد که وجود حاکمیت شرکتی ضعیف می‌تواند هزینه‌های مالی سنگینی برای سهامداران نهادهای مالی اسلامی به همراه داشته باشد. علاوه بر این، مدیریت نامناسب در این نهادهای مالی در کاهش اعتبار آن‌ها به عنوان کسب‌وکارهای ارائه‌دهنده خدمات منطبق بر شریعت نقش بسزایی دارد.

گراسا^۴ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان «سیستم‌های نظارت شرعی در مؤسسات مالی اسلامی در سراسر کشورهای عضو OIC^۵»، به مقایسه چارچوب نظارت شرعی میان کشورهای عضو سازمان اجلاس اسلامی پرداخته و معتقد است عمده چالش‌های این حوزه مربوط به چارچوب‌های نظارتی فعلی، نقش و مسئولیت‌های مرجع شریعت ملی و وظایف

1. Abu-Tapanjeh

۲. سازمان همکاری و توسعه اقتصادی

3. Grajs & Pellegrini

4. Grassa

۵. سازمان همکاری اسلامی

و ویژگی‌های هیأت نظارت شرعی است. در سطح ملی، فقدان و یا ضعیف بودن نظارت و کنترل کافی، صدور فتاوا و وجود تفاسیر مختلف از احکام فقهی و در نتیجه اعمال سلیقه در شرعی بودن محصولات و ابزارهای نوین منجر به سلب اعتماد کاربران بانک‌های اسلامی و به‌خطر افتادن صنعت بانکداری اسلامی می‌شود.

الفی، مبارک و وحیودی^۱ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «بهینه‌سازی نقش هیئت نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی» به ارائه عوامل کلیدی در ارتقای نقش هیئت نظارت شریعت و دستیابی به عملکرد بهتر و توسعه صنعت بانکداری اسلامی می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد افزایش اندازه هیأت نظارت شریعت، بهبود مهارت‌ها و شایستگی‌های اعضای هیأت شریعت، حفظ استقلال اعضای هیأت شریعت و همچنین نیاز به هیأت شریعت مرکزی و حسابرس شرعی بر عملکرد بهتر بانکداری اسلامی تأثیر قابل توجهی می‌گذارد.

موسویان و میثمی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و ارائه اصلاح‌های قانونی، اقتصاد اسلامی»، به روش توصیفی-تحلیلی با بررسی الگوهای نظارت شرعی در کشورهای مختلف به تحلیل مقوله نظارت بر انطباق روابط موجود در نظام بانکی با ضوابط شرعی پرداخته است. در این تحقیق به‌منظور هموار کردن زمینه‌های قانونی راه‌اندازی نظارت شرعی، نمونه‌ای پیشنهادی از قوانین و مقررات لازم در سه سطح «اضافه شدن فصلی مستقل به قانون عملیات بانکی بدون ربا درباره نظارت»، «تدوین آیین‌نامه اجرایی فصل قانونی گفته شده در جهت تشکیل شورای فقهی بانک مرکزی» و «تهیه چک‌لیست‌های نظارت شرعی از شعبه‌ها» ارائه شده است.

روحانی و بنی‌طبا (۱۳۹۶) در پژوهشی به واکاوی وضعیت موجود نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و تبیین ضعف‌های قانونی، نهادی و اجرایی در این حوزه پرداخته است و معتقد است عدم پایبندی بانک‌ها به لوازم عقد وکالت و برخورد مالکانه با اموال وکالتی، صورتی شدن قراردادها، عدم انطباق ضوابط حسابداری بانک‌ها در بخش ارزی و نیز صورت سود و زیان بر بانکداری بدون ربا از مهم‌ترین پیامدهای نبود نظارت شرعی به‌شمار می‌رود.

مبحث ایجاد هیأت مرکزی شریعت در بانک‌های مرکزی و نظارت شرعی بر بانک‌های اسلامی از موضوعاتی است که کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و عمده تحقیقات انجام‌شده در کشورهای مختلف بر تشکیل هیأت نظارت شرعی در داخل بانک‌ها و

1. Ulfi, Mubarrok & Wahyudi

2. Central Shar'ah Board (CSB)

نهادهای مالی اسلامی متمرکز شده است. این در حالی است که اعمال نظارت شرعی به صورت مرکزی نسبت به سایر روش‌ها از طریق استانداردسازی و یکپارچه کردن احکام و قوانین اسلامی می‌تواند در ایجاد اطمینان از انطباق عملکرد و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مختلف مالی اسلامی با اصول شریعت در تمام بانک‌ها نقش مهمی ایفا کند. لذا در این تحقیق تلاش شده است با تأکید بر این جنبه از موضوع (استاندارد نمودن نظارت شرعی)، تجربه کشورهای مختلف از لحاظ چارچوب نظارت شرعی و فعالیت هیأت شریعت متمرکز در بانک‌های مرکزی مورد بررسی و واکاوی قرار گیرد.

۲. مفهوم نظارت شرعی و ریسک شریعت

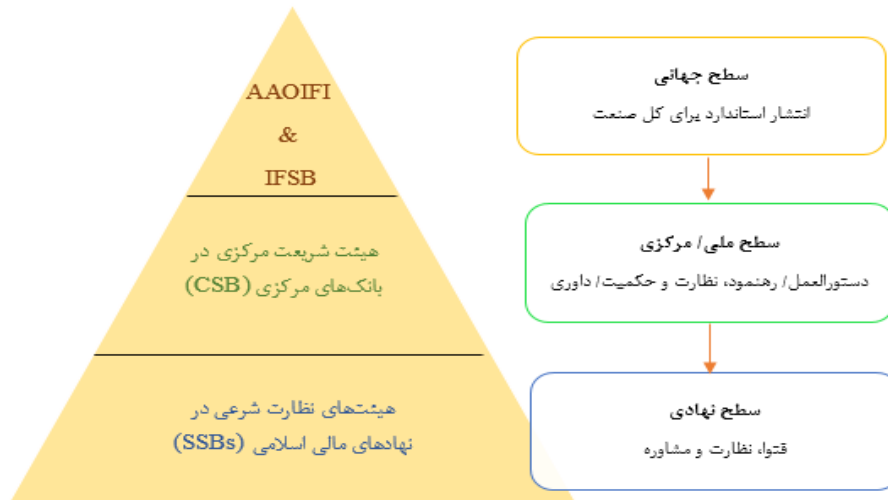
بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی^۱ با توجه به ماهیت و ویژگی‌های خاص خود، ملزم به ایجاد هیأت‌های شرعی یا مشاوران (ناظرین) شرعی هستند تا به آن‌ها مشاوره‌های لازم داده شود و با ارزیابی و پایش این ویژگی‌ها، اطمینان حاصل کنند که عملیات و فعالیت‌های آن‌ها (قوانین و مقررات، محصولات و خدمات ارائه شده) با اصول شریعت و ضوابط فقه مطابقت دارد که معمولاً از این عملیات در بانکداری اسلامی بین‌المللی با عباراتی همچون «انطباق با شریعت^۲» یا «حاکمیت یا نظارت شرعی^۳» یاد می‌شود (AAOIFI, 2010).

منظور از انطباق با شریعت، در واقع انطباق کلیه فعالیت‌های بانکی با ضوابط فقه اسلامی است که در دو گروه عمده ضوابط فقهی عمومی (مانند ممنوعیت ربا یا غرر و لازم‌الرعایه در تمامی قراردادها) و ضوابط فقهی اختصاصی (صرفاً در قراردادهای خاص) اهمیت دارند. مسأله نظارت بر بانک‌های اسلامی دارای ابعاد خاصی است و ضرورت دارد در کنار نظارت بانکی و مدیریت ریسک‌های معمول، به مقوله «ریسک شریعت^۴» هم توجه شود. براساس تعریف سازمان بین‌المللی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ریسک شریعت عبارت است از «خطری که یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی به دلیل عدم انطباق فعالیت‌هایش با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام، ممکن است با آن مواجه شود».

-
1. Islamic Financial Institutions (IFIs)
 2. Shariah Compliance
 3. Shariah Governance
 4. Shariah Risk

بر این اساس، نظارت شرعی شامل کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام است. هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به مقررات، اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به وسیله آن‌ها بتوان ریسک شریعت در یک بانک اسلامی و یا یک نظام بانکی را حداقل نمود (AAOIFI, 2010).

بر مبنای شکل (۱)، مدل نظارت شرعی صنعت بانکداری اسلامی در سه سطح جهانی، ملی (مرکزی) و نهادهای مالی قابل تقسیم‌بندی است که در سطح جهانی با انتشار استانداردهای بین‌المللی برای کلیه کشورها، در سطح ملی با انتشار دستورالعمل و رهنمودهای نظارت شرعی توسط بانک‌های مرکزی برای نظام بانکی و در نهایت در سطح نهادهای مالی اسلامی با تشکیل هیأت نظارت شرعی و صدور فتوا و انجام اقدامات نظارتی و مشاوره‌ای می‌تواند زمینه ایجاد مدل نظارتی (حاکمیتی) سالم و در نتیجه، صنعت قوی‌تر، رشد پایدار و دستیابی به اهداف شریعت را فراهم نماید.

شکل (۱): مدل نظارت شرعی صنعت مالی اسلامی

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۳. استانداردهای بین‌المللی در حوزه نظارت شرعی

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش‌روی صنعت بانکداری و مالی اسلامی به‌ویژه در عرصه بین‌المللی و معاملات برون‌مرزی، کمبود استانداردسازی و هماهنگ‌سازی شرعی در یک چارچوب مشترک و وجود اختلاف‌نظر بین فقها است، به‌طوری‌که اصول، قواعد و

رویه‌های مشترکی در سطح بین‌المللی برای تصمیم‌گیری فقها درباره انطباق با شریعت در طراحی و معامله ابزارها و محصولات مالی جدید وجود ندارد (Shah, 2015, p. 5). ارزیابی تجارب بین‌المللی در زمینه تبیین مقررات و الزامات احتیاطی علی‌الخصوص نظارت شرعی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی، نشان‌دهنده آن است که در دهه‌های اخیر، برخی نهادهای بین‌المللی از جمله سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی و هیأت خدمات مالی اسلامی اقدام به ارائه اصول احتیاطی، دستورالعمل‌ها و استانداردهای عملیاتی در مؤسسات مالی اسلامی نموده‌اند.

مهم‌ترین اهداف ارائه‌کنندگان این استانداردها و اصول، یکسان‌سازی و استخراج چارچوب‌های پیشنهادی ویژه بر مبنای تجارب موجود در مؤسسات مالی اسلامی و تقویت چهارچوب شرعی در رابطه با محصولات و خدمات مالی اسلامی است. در این بخش سعی می‌شود مهم‌ترین استانداردهای منتشرشده توسط هیأت خدمات مالی اسلامی و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای تنظیم‌کننده استانداردهای بین‌المللی برای بانک‌های اسلامی در زمینه نظارت شرعی، معرفی گردد.

۴. هیأت خدمات مالی اسلامی

هیأت خدمات مالی اسلامی یک موسسه بین‌المللی تنظیم‌کننده استاندارد است که استانداردهایی را براساس موازین شریعت اسلام به‌منظور تقویت سلامت و ثبات صنعت خدمات مالی اسلامی، تهیه و منتشر می‌کند. این مجموعه استانداردها که جنبه رهنمودی دارند در حوزه بانکداری، بازارهای مالی و بیمه مبتنی بر موازین و اصول شریعت اسلام جهت استفاده نهادهای فعال در صنعت خدمات مالی اسلامی تهیه می‌شود. استانداردهای تدوین‌شده توسط این هیأت توانسته است نظر مساعد و حمایت کشورهای مختلف را به خود جلب نماید. فعالیت‌های این نهاد به نوعی مکمل اقدامات و فعالیت‌های کمیته نظارت بانکی بال، سازمان بین‌المللی کمیسیون‌های اوراق بهادار و انجمن بین‌المللی ناظران بیمه به‌شمار می‌آید.

هیأت خدمات مالی اسلامی در سوم نوامبر سال ۲۰۰۲ میلادی به‌صورت رسمی تأسیس و در دهم مارس سال ۲۰۰۳ میلادی فعالیت خود را آغاز نمود. اساسنامه این هیأت در زمان تأسیس توسط ۹ بانک مرکزی و مقام ناظر مالی شامل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بانک مرکزی مالزی (بانک نگارا)، بانک مرکزی سودان، بانک مرکزی

اندونزی، بانک مرکزی پاکستان، بانک مرکزی بحرین، بانک مرکزی کویت، نهاد ناظر پولی عربستان^۱ و بانک توسعه اسلامی امضا شده است. مکان این هیأت در شهر کوآلامپور مالزی است. کشور مالزی با تصویب «قانون هیأت خدمات مالی اسلامی»^۲ در سال ۲۰۰۲ این هیأت را به رسمیت شناخته است. (IFSB, 2021a).

مأموریت هیأت خدمات مالی اسلامی توسعه ثبات و تاب‌آوری صنعت خدمات مالی اسلامی است. این هیأت در تلاش است تا این مأموریت را از طریق صدور و تسهیل اجرای استانداردهای بین‌المللی نظارتی و احتیاطی و با به اشتراک‌گذاری و توسعه دانش به انجام برساند. همچنین پاسخ‌گویی، همکاری و یکپارچگی از ارزش‌های اصلی این هیأت به‌شمار می‌آید. در این میان، حاکمیت یا نظارت شرعی یکی از مباحث موردتوجه هیأت خدمات مالی اسلامی است که اصول احتیاطی مرتبط با آن در دهمین استاندارد ارائه‌شده توسط IFSB تحت عنوان اصول راهنمای نظارت شرعی برای مؤسسات ارائه‌کننده خدمات مالی اسلامی^۳ ارائه شده است. این مجموعه شامل ۹ اصل راهنما در حوزه نظارت شرعی است که در قالب پنج بخش ارائه می‌شود و مباحث مرتبط با حوزه‌های نظارت، کنترل شرعی داخلی و انطباق با شریعت را جهت پیاده‌سازی در نهادهای مالی اسلامی در برمی‌گیرد. (IFSB, 2009).

استاندارد مذکور مشتمل بر پنج بخش زیر است:

۱. کلیات نظام نظارت شرعی در یک بانک یا موسسه مالی اسلامی در بخش اول قرار گرفته است که به‌موجب آن فرآیندهای مختلف از جمله ضوابط تشکیل و فعالیت شورای فقهی، اتخاذ کدهای اخلاقی، تنظیم مناسب انگیزه‌ها و... را جهت تقویت نظام شریعت در نظر گرفته می‌شود.
۲. صلاحیت و شایستگی‌ها، اقدامات لازم برای اطمینان از تخصص و شایستگی در انتخاب اعضای شورای شریعت، ارزیابی عملکرد و پیشرفت حرفه‌ای آن‌ها در بخش دوم ارائه می‌دهد.
۳. استقلال عمل هیأت و شورای فقهی به ارائه موضوعات مختلف ناشی از تضاد منافع احتمالی و توصیه نحوه مدیریت آن‌ها در فصل سوم پرداخته می‌شود.

1. Saudi Arabian Monetary Agency

2. The Islamic Financial Services Board Act

3. Guiding Principles on Sharia'h Governance Systems for Institutions Offering Islamic Financial Services

۴. اهمیت رعایت و حفظ امانت و محرمانه بودن فعالیت‌های ارگان‌های نظارت شرعی بانک‌ها یا نهادهای مالی مرتبط به بخش چهارم است.
۵. به بهبود سازگاری از نظر حرفه‌ای بودن اعضای هیأت شریعت و افزایش اعتبار آن‌ها از طریق مجموعه‌ای از بهترین اقدامات در بخش پنجم پرداخته شده است.

جدول (۱): ۹ بخش و اصول هیأت خدمات مالی اسلامی

<p>- اصل اول: ساختار نظارت شرعی اتخاذشده توسط بانک‌ها یا نهادهای مالی اسلامی بایستی متناسب با اندازه، پیچیدگی و طبیعت فعالیت‌های آن نهاد مالی باشد. لذا مدل واحد و مرجعی از لحاظ نظارت شرعی جهت پیاده‌سازی در تمامی نهادهای مالی و یا کشورها با ساختارهای مختلف وجود ندارد.</p> <p>- اصل دوم: هر یک از نهادهای مالی اسلامی بایستی در ارتباط با تشکیل هیأت شریعت موارد زیر را در نظر داشته باشد:</p> <p>۱. برخورداری از مرجع شفاف و مشخص در ارتباط با اختیارات و مسئولیت‌های هیأت شریعت.</p> <p>۲. شفافیت در روش‌های عملیاتی و اجرایی نظارت شرعی و همچنین مشخص بودن شیوه گزارش‌دهی در نهاد مالی اسلامی.</p> <p>۳. - آشنایی کامل و درک مناسب اعضای هیأت شریعت با مسائل مرتبط با اخلاق و رفتار حرفه‌ای.</p>	<p>بخش اول: دیدگاه جامع و کلیات نظام حاکمیت (نظارت) شرعی</p>
<p>- اصل سوم: نهادهای مالی اسلامی بایستی اطمینان حاصل نمایند که هر شخصی که وظیفه نظارت شرعی را در این نظام برعهده دارد، از شرایط مناسب و ویژگی‌ها و شایستگی‌های مشخص و کافی برخوردار خواهد بود.</p> <p>- اصل چهارم: نهادهای مالی اسلامی بایستی به‌طور پیوسته تسهیلات لازم جهت توسعه حرفه‌ای اعضای هیأت شریعت خود و همچنین واحد انطباق با شریعت داخلی^۱ و واحد حسابرسی داخلی^۲ را در صورت وجود، فراهم نمایند.</p> <p>- اصل پنجم: بایستی ارزیابی رسمی و صحیحی نسبت به اثربخشی عملکرد هیأت شریعت در حالت کلی و همچنین میزان و سهم مشارکت هر یک از اعضا، افزایش کارایی و اثربخشی هیأت شریعت انجام شود.</p>	<p>بخش دوم: صلاحیت و شایستگی</p>

1. Internal Shari`ah Compliance Unit/Department (ISCU)
2. Internal Shari`ah Review/Audit Unit/Department (ISRU)

<p>- اصل ششم: هیأت شریعت بایستی نقش مستقل و مستحکمی را ایفا نمایند و توانایی کافی جهت اجرای تصمیمات اتخاذشده در مسائل و موضوعات مرتبط با شریعت را داشته باشند. این در حالی است که هیچ فرد یا گروهی از افراد، مجاز به تسلط و تحمیل نظرات خود بر تصمیمات هیأت شریعت نیستند.</p> <p>- اصل هفتم: مدیریت نهادهای مالی اسلامی بایستی برای انجام دقیق مسئولیت‌های هیأت شریعت، اطلاعات کامل، دقیق و به‌موقع در رابطه با عملکرد نهاد مالی را قبل از جلسات و به‌طور پیوسته در اختیار این هیأت قرار دهند.</p>	<p>بخش سوم: استقلال</p>
<p>اصل هشتم: اعضای هیأت شریعت بایستی مطمئن گردند که اطلاعات داخلی دریافتی از نهادهای مالی اسلامی به‌منظور انجام وظیفه نظارتی، به‌صورت محرمانه نگه‌داری خواهد شد.</p>	<p>بخش چهارم: محرمانه بودن</p>
<p>اصل نهم: نهادهای مالی اسلامی بایستی درک کاملی از چارچوب قانونی و نظارتی مرتبط با انتشار مصوبات و دستورالعمل‌ها در حوزه عملیاتی خود داشته باشند. همچنین بایستی مطمئن گردد که هیأت شریعت نهاد مالی، چارچوب مذکور را رعایت می‌کند و در صورت امکان، همگرایی استانداردهای حاکمیت و نظارت شرعی را ارتقاء و بهبود می‌بخشند</p>	<p>بخش پنجم: ثبات و پایداری</p>

منبع: (یافته‌های تحقیق)

با توجه به ماهیت فعالیت بانک‌های اسلامی نسبت به بانک‌های متعارف، هیأت خدمات مالی اسلامی (سند ۳) اصولی را در سال ۲۰۰۶ میلادی منتشر کرده است. این مجموعه شامل ۷ اصل الزامات احتیاطی در حوزه حاکمیت شرکتی برای نهادهایی است که به ارائه خدمات مالی اسلامی^۱ می‌پردازند و به ۴ بخش زیر تقسیم می‌شود: (IFSB, 2006).

- ۱) رویکرد کلی حاکمیت در نهادهای مالی ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی؛
- ۲) حقوق و منافع صاحبان حساب سپرده سرمایه‌گذاری؛
- ۳) انطباق با قوانین و اصول اسلامی شریعت؛
- ۴) شفافیت گزارش‌های مالی در ارتباط با حساب‌های سرمایه‌گذاری.

درواقع مهم‌ترین کارکرد یک نظام حاکمیت شرکتی، نظارت است که شامل زیر بحث‌هایی همچون مدیریت، نظارت، کنترل، حسابرسی مستقل، مشاوره مالی و حقوقی و

حسابرسی داخلی است. در بانکداری اسلامی با توجه به ماهیتی که وجود دارد بایستی انطباق و هماهنگی فعالیت‌های مالی با اصول و معیارهای اسلامی مورد توجه قرار گیرد. لذا علاوه بر کنترل‌های داخلی^۱، مبحث حاکمیت شرعی در بانکداری اسلامی تحت مسائل ریسک شریعت و نظارت شرعی از اهمیت زیادی برخوردار است که میزان تطابق عملکرد بانک‌ها با اصول اسلامی توسط هیأت نظارت شرعی^۲ انجام می‌شود (Grais & Pellegrini, 2006; Emily, 2016).

در ادامه به تشریح برخی از اصول حاکمیت شرکتی که توسط این هیأت تهیه و به مؤسسات علاقه‌مند به اجرای آن ارائه شده است می‌پردازیم (محرابی و ندری، ۱۳۹۷):

- ✓ اصل اول: مؤسسات خدمات مالی اسلامی می‌بایست چارچوب حاکمیتی جامعی برای خود تعریف نمایند که در آن نقش و وظایف راهبردی هریک از عناصر حاکمیتی مشخص گشته و فرآیندهایی نیز برای ایجاد پاسخگویی عادلانه مؤسسات در قبال تمامی ذی‌نفعان در نظر گرفته شود.
- ✓ اصل دوم: مؤسسات مالی اسلامی باید اطمینان حاصل کنند که گزارشگری اطلاعات مالی و غیرمالی آن‌ها مطابق با استانداردهای شناخته‌شده بین‌المللی حسابداری مؤسسات مالی اسلامی است.
- ✓ اصل سوم: لازم است مؤسسات مالی اسلامی، حقوق صاحبان حساب‌های سرمایه‌گذاری در زمینه پایش دائمی عملکرد موسسه مالی را به رسمیت شناخته و ابزار کافی برای تضمین اعمال این حقوق در نظر بگیرند.
- ✓ اصل چهارم: مناسب است مؤسسات مالی اسلامی، راهبرد سرمایه‌گذاری صحیحی را متناسب با انتظارات ریسک و بازده صاحبان حساب سرمایه‌گذاری اتخاذ نموده و در خصوص تعدیل هر نوع بازده نیز با شفافیت عمل نمایند.
- ✓ اصل پنجم: لازم است مؤسسات مالی اسلامی مکانیزم مناسبی جهت دستیابی به دیدگاه متخصصین شریعت در رابطه با تمامی محصولات، عملیات و فعالیت‌هایی که انجام می‌دهد، در اختیار داشته باشد.
- ✓ اصل ششم: لازم است موسسه مالی اسلامی خود را ملزم به اجرای دقیق تمامی اصول و احکام شریعت که توسط متخصصین مرتبط ارائه می‌شود نماید. همچنین لازم است موسسه این مقررات را در اختیار عموم قرار دهد.

۱. کنترل داخلی در بانک‌های اسلامی به نوعی در حمایت از هیأت نظارت شرعی فعالیت می‌کند.

✓ اصل هفتم: لازم است مؤسسات مالی اسلامی اطلاعات مرتبط و اساسی در خصوص حساب‌های سرمایه‌گذاری که مدیریت می‌نمایند را به صورت کافی و به موقع جهت استفاده صاحبان حساب سرمایه‌گذاری و عموم مردم افشا کنند.

در جدول (۲)، به مقایسه حاکمیت شرکتی در بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی متعارف پرداخته شده است.

جدول (۲): مقایسه حاکمیت شرکتی در بانکداری متعارف و اسلامی

عملیات (کارکردها)	بانکداری متعارف	بانکداری اسلامی (موارد اضافه شده)
نظارت	✓ هیأت مدیره.	✓ هیأت نظارت شرعی (شریعت).
کنترل	✓ حسابرسان خارجی. ✓ حسابرسان داخلی.	✓ ممیزی و حسابرسی شرعی خارجی. ✓ واحد حسابرسی شرعی داخلی (ISRU) ^۱ .
انطباق	✓ مأمور انطباق قوانین و مقررات مالی.	✓ واحد انطباق با شریعت داخلی (ISCU) ^۲ .

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۵. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی یکی از نهادهایی است که به‌عنوان اولین شبکه نظارتی اسلامی در سال ۱۹۹۱ میلادی در سطح بین‌المللی اقدام به ارائه استانداردهای شرعی، نظارتی، حسابداری، حسابرسی، حاکمیت شرکتی و... برای نهادهای مالی اسلامی نموده است و تلاش می‌کند تا به‌صورت موردی برای اکثر فعالیت‌های مؤسسه مالی اسلامی استاندارد ارائه کند. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی براساس توافقنامه همکاری میان مؤسسات مالی اسلامی در اول صفر سال ۱۴۱۰ قمری در الجزایر تأسیس شد و در یازدهم رمضان ۱۴۱۱ قمری در بحرین به ثبت رسید. این سازمان مؤسسه‌ای بین‌المللی، غیردولتی و غیرانتفاعی است که تلاش می‌کند استانداردهای حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و اخلاقی برای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ارائه نماید. استانداردهای تهیه شده توسط این مؤسسه بسیار جزئی و کاربردی و باهدف اجرایی شدن در کشورهای عضو و غیرعضو تولید شده است که به‌صورت خلاصه در جدول (۳) آمده است.

1. Internal Shariah Review/ Audit Unit (ISRU)
2. Internal Shariah Compliance Unit (ISCU)

جدول (۳): استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی

دستورات راهنما ^۱	به‌منظور انطباق اولیه استانداردهای AAOIFI در مؤسسات مالی اسلامی.
اصول اخلاقی ^۲	شامل ضوابط اخلاقی کارکنان و حسابداران مؤسسات مالی اسلامی.
استانداردهای حاکمیتی ^۳	مرکب از ۱۳ استاندارد شامل شورای نظارت شرعی، انتصاب، ترکیب و گزارش، بررسی شرعی، بررسی شرعی داخلی، کمیته حسابرسی و راهبری مؤسسات مالی اسلامی، استقلال شورای نظارت شرعی، بیانیه اصول راهبری و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی، اداره مسئولیت اجتماعی شرکتی و افشا برای مؤسسات مالی اسلامی و هیئت شریعت مرکزی، عملیات انطباق با شریعت، حاکمیت و نظارت بر صکوک و وقف.
استانداردهای حسابرسی ^۴	مرکب از ۶ استاندارد شامل اهداف و اصول حسابرسی، گزارش حسابرس، شرایط اشتغال به حسابرسی، بررسی انطباق با اصول و قواعد شریعت توسط حسابرس بیرونی و مسئولیت حسابرس برای در نظرگرفتن تخلف و اشتباه در حسابرسی صورت‌های مالی.
استانداردهای حسابداری ^۵	شامل ۳۳ استاندارد از جمله استانداردهای افشای عمومی در صورت‌های مالی و صورت‌های مالی نمونه، مباحثه، تأمین مالی مضاربه، تأمین مالی مشارکت، افشای مبنای تخصیص سود بین مالکان و دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، سلف و سلف موازی، اجاره و اجاره به شرط تملیک، استصناع و استصناع موازی، بیع نسبه، سرمایه‌گذاری در صکوک، سهام و ابزارهای مالی مشابه، سرمایه‌گذاری در املاک و مستغلات و...
استانداردهای شرعی ^۶	شامل ۵۷ استاندارد از جمله استانداردهای معاملات ارزی، کارت‌های اعتباری و بدهی، نکول در بازپرداخت بدهی، تضامین، مشارکت (شرکت) و شرکت‌های نوین، خدمات بانکی، توزیع سود در حساب‌های سرمایه‌گذاری مضاربه، مدیریت نقدینگی و...

منبع: (AAOIFI, 2010)

1. Guidance Note
2. Ethics
3. Governance Standards
4. Auditing Standards
5. Accounting Standards
6. Sharia Standards

عمده اصول و استانداردهای مطرح‌شده در حوزه حاکمیتی (نظارت شرعی) به شرح زیر است (AAOIFI, 2010):

۱. فرایند اجرایی هیأت نظارت شریعت: انتصاب، ترکیب و گزارش‌دهی؛
۲. بررسی شریعت؛
۳. بررسی داخلی شریعت؛
۴. کمیته حسابرسی و نظارت برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی؛
۵. استقلال شورای نظارتی شریعت؛
۶. الزامات و توضیحات لازم در ارتباط با اصول حاکمیت و نظارت برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی؛
۷. مسئولیت اجتماعی و شفافیت در نهادهای مؤسسات مالی اسلامی.

در میان استانداردهای حوزه حاکمیتی، استاندارد نظارتی GS 1 این سازمان به موضوع «انتصاب، ترکیب و گزارش هیأت نظارت شرعی (ناظرین شرعی داخلی)»^۱ و استاندارد نظارتی GS 5 به موضوع «استقلال اعضای هیأت نظارت شرعی-SSB»^۲ می‌پردازد. در این استانداردها به تعریف «هیأت نظارتی شریعت» پرداخته‌شده و مسأله نحوه تعیین اعضای این هیأت مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین در بخش‌های بعدی به مسأله نحوه استخدام، حقوق و مزایا، اخراج و ترکیب اعضای شورای فقهی پرداخته و تهیه گزارش نظارت شرعی توسط هیأت را مورد توجه قرار می‌دهد. در این قسمت بخش‌های مختلفی که باید در گزارش وجود داشته باشند و همچنین محتوایی که باید در هر یک از این بخش‌ها ارائه شوند، مورد توجه قرار می‌گیرند. بخش پایانی نیز به مسأله انتشار گزارش نظارت شرعی و اینکه این گزارش باید به چه کسانی ارائه شود، اختصاص می‌یابد.

استاندارد واحد انطباق با شریعت (GS 9) به منظور فراهم کردن چهارچوبی برای استقرار و مدیریت واحد (کارویژه) انطباق با شریعت در مؤسسات مالی اسلامی و استانداردهای شیوه‌های آن در سراسر جهان تدوین شده است. همچنین این استاندارد حوزه‌های کلیدی لازم برای توسعه کارویژه انطباق با شریعت را مشخص و در ایجاد یک رویکرد مبتنی بر ریسک برای رعایت موازین شرعی با در نظر گرفتن ذی‌نفعان کلیدی کمک می‌کند. هدف کلی از تدوین این استاندارد فراهم‌نمودن اصول یکسانی برای

1 AAOIFI Governance Standard (1): Sharia Supervisory Board: Appointment, Composition and Report

2 AAOIFI Governance Standard (5): Independence of Shari'a Supervisory Board

مؤسسات مالی اسلامی در رابطه با مفهوم و نقش انطباق با شریعت به‌عنوان یک کارویژه یا واحد سازمانی درون آن‌ها است. مهم‌ترین محورهای این استاندارد عبارت‌اند از:

۱. تعاریف و مفاهیم مرتبط با واحد انطباق با شریعت؛
۲. مسئولیت‌ها و ملاحظات کلیدی در رابطه با واحد انطباق با شریعت؛
۳. کنترل‌ها و فرایندهای واحد انطباق با شریعت؛
۴. واحد انطباق با شریعت: ساختار، دامنه فعالیت و وظایف؛
۵. روش‌ها و ابزارهای انطباق با شریعت؛
۶. گزارش‌دهی انطباق با شریعت به هیئت نظارت شرعی.

استفاده از احکام و روش‌های متناقض در تطبیق شرعی تولیدات و محصولات بانکداری اسلامی توسط هیأت‌های نظارت شرعی مستقل در نهادهای مالی اسلامی باعث ایجاد سردرگمی برای مشتریان و سرمایه‌گذاران این حوزه شده است که به‌نوعی اعتبار این صنعت مالی را تحت‌تأثیر قرار خواهد داد. از این‌رو، بسیاری از کشورها باهدف استاندارد نمودن شیوه‌های نظارتی و هماهنگ‌سازی میان هیأت‌های شریعت نهادهای مالی اسلامی، اقدام به معرفی هیأت شریعت مرکزی نمودند. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی از سال ۲۰۱۶ میلادی اقدامات لازم جهت تهیه استاندارد جدیدی را در این حوزه به‌منظور استانداردسازی مقررات و تطبیق شرعی عملیات بانک‌ها، انجام و طی برگزاری جلسات متعدد و دریافت نظرات متخصصین، سرانجام در سال ۲۰۱۹ میلادی استاندارد خاص سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی برای هیأت شریعت مرکزی-GS8¹ تهیه و منتشر گردید.

این مجموعه (GS 8) در قالب شش بخش اصلی ارائه می‌شود و هدف از تهیه این استاندارد حاکمیتی برای نهادهای مالی اسلامی، ارائه مباحث و رهنمودهای مرتبط با ضرورت تشکیل هیأت شریعت مرکزی، کارکردهای هیأت، مسئولیت‌ها و وظایف، انتصاب و ترکیب اعضا، استقلال و چارچوب نظارت و تطبیق شرعی به‌صورت متمرکز و مرکزی توسط مراجع قانون‌گذار، بانک مرکزی، دولت و سایر موضوعات مرتبط است (AAOIFI, 2010).

این استاندارد انطباق هیأت‌های شریعت مرکزی در حال تأسیس یا تأسیس‌شده را با اصول و موازین شرعی تسهیل می‌کند و چهارچوبی برای هدایت هیأت‌های شریعت

مرکزی در سراسر جهان و استانداردهای نظارتی در این زمینه را فراهم می‌کند. علاوه بر این، رویکرد متناسب با هر کشور در زمینه مقررات گذاری صنعت مالی اسلامی داخلی در زمینه محصولات، روش‌ها و عملیات مربوط به این صنعت را نشان می‌دهد. مهم‌ترین محورهای این استاندارد عبارت‌اند از:

۱. کلیات و مفاهیم هیأت شریعت مرکزی و هیأت نظارت شرعی؛
۲. انتصاب، ترکیب و برکناری هیأت شریعت مرکزی؛
۳. مدت دوره هیأت شریعت مرکزی و انتصاب مجدد؛
۴. ترکیب و تنوع هیأت شریعت مرکزی؛
۵. عملکرد و وظایف هیأت شریعت مرکزی؛
۶. مسئولیت‌های مراجع انتصاب هیأت شریعت مرکزی و قانون‌گذاران؛
۷. شرایط و معیارهای عضویت (تخصص مورد نیاز) در هیأت شریعت مرکزی؛
۸. استقلال هیأت شریعت مرکزی در انتصاب اعضای هیأت و وظایف هیأت.

لازم به ذکر است برخلاف استانداردهای هیأت خدمات مالی اسلامی که بیشتر کلی بوده و اصول احتیاطی مرتبط با انجام نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی را مطرح می‌نماید، استانداردهای «سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی»^۱ جزئی بوده و تلاش می‌کند که به صورت موردی برای نظارت بر اکثر فعالیت‌هایی که یک موسسه مالی انجام می‌دهد، استاندارد ارائه دهد. لذا در مجموع، این استانداردها نقش قابل توجهی در یکسان‌سازی و استخراج چارچوب‌های پیشنهادی ویژه بر مبنای تجارب موجود در مؤسسات مالی اسلامی و تقویت چهارچوب شرعی در رابطه با محصولات و خدمات مالی اسلامی ایفا می‌کنند.

۶. هیأت شریعت مرکزی در بانک‌های مرکزی

عدم هماهنگی احکام شرعی در کشورها و ناهماهنگی و استاندارد نبودن آن‌ها به چالش بزرگی برای صنعت مالی اسلامی تبدیل شده است. به طوری که تنوع آرا در صدور فتاوا باعث ایجاد آشفتگی در اذهان عمومی مردم و پیچیدگی‌ها خواهد شد. ایجاد هماهنگی میان نظرهای متنوع مکاتب فکری مختلف می‌تواند با ارائه گزینه‌های مختلف متناسب با نیازهای مشتریان، به نقطه قوتی برای صنعت خدمات مالی اسلامی تبدیل شود. علاوه بر این،

هیأت‌های شریعت مرکزی می‌توانند به بانک‌های مرکزی یا مقامات نظارتی در تدوین قوانین و سیاست‌ها برای عملکرد بهتر نهادهای مالی اسلامی و همچنین برای حل و فصل نظرهای مخالف (متضاد) در مورد احکام شرعی، کمک و راهنمایی بسزایی داشته باشند (Akhtar, 2007).

هیأت شریعت مرکزی یک نهاد نظارتی شرعی در سطح ملی یک کشور است که توسط دولت یا تنظیم‌کنندگان مقررات منصوب می‌شود تا به‌عنوان بالاترین مقام در بخش مالی اسلامی کشور بر فعالیت‌های این صنعت نظارت کند و ثبات آن را از لحاظ انطباق با شریعت تضمین کند. بر این اساس، هدف اصلی از ایجاد هیأت شریعت مرکزی، یکسان‌سازی (استانداردسازی) و هماهنگ‌سازی احکام شرعی است. با اعمال نظارت شرعی به‌صورت مرکزی، اطمینان از انطباق با شریعت فعالیت‌ها در همه زمان‌ها با همکاری نزدیک با فعالان این حوزه از قبیل هیأت‌های نظارت شرعی^۱ در داخل نهادهای مالی اسلامی فراهم می‌شود (Farrukh, 2006).

با این اوصاف، ایجاد یک هیأت مرکزی و متمرکز شرعی در بانک‌های مرکزی کشورها برای اطمینان از سازگاری شیوه‌ها و ابزارهای مالی مختلف مورد استفاده تمام بانک‌ها با شریعت و استانداردسازی روش‌ها، ضروری است. در غیاب چنین هیأت متمرکزی، هر بانکی موظف است که هیأت شرعی مخصوص به خود را داشته باشد که این اقدام برای تک‌تک بانک‌ها، به‌ویژه بانک‌های کوچک‌تر، بسیار پرهزینه است. علاوه بر این، وجود تعداد زیادی از هیأت‌های شرعی و ادیان مختلف نیز به دریافت نظرهای متضاد، اظهارنظرها و تفاسیر متفاوتی در مورد معاملات مختلف منجر می‌شود که در نتیجه باعث ایجاد تردیدهایی در صحت محصولات و عملکردها در نظام بانکداری و مالی اسلامی و همچنین، ناهماهنگی و عدم اطمینان در هر دو بخش بازار مالی و مردم (مشتریان) می‌شود. از این رو، ایجاد هیأت مرکزی شریعت برای به حداقل رساندن تضاد و استانداردسازی ابزارهای مالی اسلامی ضروری به‌نظر می‌رسد. چنین استانداردسازی‌هایی راه را برای ایجاد بازار مالی اسلامی هموار می‌کند (Chapra & Ahmed, 2002).

هیأت‌های شریعت مرکزی می‌توانند به بانک‌های مرکزی یا مقامات نظارتی در تدوین قوانین و سیاست‌ها برای عملکرد بهتر نهادهای مالی اسلامی و همچنین برای حل و فصل نظرهای مخالف (متضاد) در مورد احکام شرعی، کمک و راهنمایی بسزایی داشته باشند. (Akhtar, 2007). لذا این هیأت‌ها واحدهای بسیار مهمی برای رشد مالی اسلامی در

1. Shariah Supervisory Boards (SSBs)

کشورها تلقی می‌شوند و تصمیمات آن‌ها می‌تواند چشم‌انداز آینده مالی اسلامی را تغییر و تحت تأثیر قرار دهد.

مهم‌ترین کارکردهای هیأت‌های مرکزی / ملی شریعت را می‌توان در سه حوزه زیر در نظر گرفت:

۱. ارائه مشاوره و خدمات مشورتی به نهادهای مالی اسلامی.
۲. نظارت بر معاملات و محصولات مالی ارائه شده توسط نهادهای مالی اسلامی.
۳. حمایت و نظارت بر سرمایه‌گذاری‌های جدید و محصولات و خدمات مالی نوآورانه جدید در چارچوب قوانین اسلامی و شریعت.

۷. تجربه برخی کشورها از لحاظ نظارت شرعی بر بانک‌های اسلامی

بانک‌های اسلامی در سایر کشورها ضمن درک اهمیت نظارت شرعی، تلاش کرده‌اند تا همواره نوع خاصی از نظارت شرعی را اجرایی کنند.

با توجه به شیوه‌های مختلف فرآیند انطباق با شریعت و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی سایر کشورها، هیأت‌های شریعت را می‌توان در انواع زیر سازمان‌دهی نمود:

- در بیشتر کشورها مؤسسات مالی اسلامی، هیأت شریعت مخصوص به خود و مستقلی دارند که مسئولیت تشخیص میزان انطباق‌پذیری معاملات مالی و فعالیت‌های مؤسسات مالی با اصول شریعت را برعهده دارند. علاوه بر این، برخی از این مؤسسات دارای بخش‌ها و گروه‌های ارزیابی شریعت داخلی^۱ هستند که برای حمایت از هیأت شریعت تأسیس شده‌اند. (Hassan, Ullah & Khanam, 2017).
- برخی از کشورها هیأت‌های شریعت را در بانک‌های مرکزی یا در سطح ملی متمرکز کرده‌اند. هیأت‌های ملی یا مرکزی شریعت، مسئولیت تنظیم مقررات متمرکز اسلامی و نظارت شرعی را به صورت مرکزی برعهده دارند.
- در برخی از کشورها هر دو هیأت‌های فوق‌الذکر وجود دارند، به عبارت دیگر، سیستم تطبیق و نظارت شرعی توسط یک هیأت رسمی (مرکزی) شریعت در سراسر کشور و هم توسط هیأت‌های مشاوره داخلی در هریک از مؤسسات مالی اسلامی ارائه می‌شود.

بر مبنای تقسیم‌بندی فوق، چارچوب تطبیق شرعی و نظارت بر عملکرد بانک‌های اسلامی یا نظام‌های بانکی اسلامی در کشورهای مختلف از اجزای مختلفی تشکیل شده است. برخی از ترتیبات قانونی و نظارتی مستلزم مشارکت گسترده مراجع نظارتی و قانون‌گذاری علی‌الخصوص بانک مرکزی است و برخی دیگر از نظام‌های قانونی، دیدگاه آزادتری اتخاذ کرده و این هیأت‌ها و واحدهای سازمانی را به صلاحدید مؤسسات مالی اسلامی واگذار می‌کنند و یا تنها به دریافت فتاوا از مشاوران داخلی محدود می‌گردد. در این میان، برخی از کشورهایی همچون مالزی، اندونزی و امارات متحده عربی رویکرد حداکثری را در زمینه نظارت شرعی اجرا کرده‌اند، به طوری که در این کشورها نظارت شرعی هم در بانک مرکزی وجود دارد و هم در هر یک از بانک‌های اسلامی؛ شوراهای فقهی نیز علاوه بر جایگاه مشورتی، قدرت اجرایی دارند. همچنین نظارت شرعی اجباری بوده و در قوانین صراحتاً ذکر شده است. در برخی دیگر از کشورها مانند عربستان، قطر، کویت و انگلستان، شورای فقهی با اختیارات کمتر مورد توجه است. (کمسیون اوراق بهادار مالزی، ۱۳۸۵) در ادامه این بخش تلاش می‌کنیم تجربه نظارت شرعی بر بانک‌های اسلامی و ابعاد گوناگون انطباق عملیات بانکی با موازین شریعت را با تأکید بر تشکیل هیأت متمرکز شریعت در برخی کشورهای منتخب مورد بررسی قرار دهیم.

۷-۱. مالزی

چارچوب نظارتی مورداستفاده در مالزی ترکیبی از سیستم هیأت مرکزی شریعت تحت نظارت بانک مرکزی و هیأت نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی است. در مالزی، بانک مرکزی و سایر نهادهای نظارتی نقش فعالی در حوزه تطبیق و نظارت شرعی ایفا می‌کنند، به طوری که قوانین متعددی در این زمینه نیز به تصویب رسیده است (Kamel, 2014). هیأت رسمی شریعت یا شورای مشورتی شریعت^۱ در سال ۱۹۹۷ میلادی زیر نظر بانک مرکزی مالزی (بانک نگارا) به‌عنوان بالاترین مقام ناظر برای نهادهای مالی اسلامی و به‌منظور هماهنگی در برداشت‌ها و تفسیرهای شرعی و استانداردسازی اصول مرتبط با تطبیق شرعی عملیات بانکداری اسلامی و تکافل سازمان‌دهی شده است. معمولاً هیأت‌های شریعت در حوزه‌های بانکداری اسلامی و بیمه اقدام به ارائه اظهارنظر نهایی و مشاوره می‌کنند، اما در دعاوی قضایی حق ورود یا اظهارنظر نهایی را ندارد و به عبارت دیگر، حکم قطعی توسط دادگاه مربوطه صادر می‌شود اما موضوعات شرعی که به

1. The Shariah Advisory Council (SAC)

دادگاه ارائه می‌شوند یا در هر مرجع رسیدگی داوری مطرح می‌شوند باید برای بررسی و قطعیت به هیأت مرکزی شریعت ارجاع داده شوند (Central Bank of Malaysia, 2022).

با توجه به حساسیت موضوع نظارت شرعی، قانون‌گذاران مالزی تلاش فراوانی کرده‌اند تا با در نظر گرفتن مجازات‌ها و تنبیهات شدید در قوانین، مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی را در مدیران بانک مرکزی و شبکه بانکی در زمینه اجرای بانکداری اسلامی تقویت کنند. همچنین با طراحی سنجه‌هایی برای مدیریت ریسک عدم انطباق با شریعت از جمله اجرای برنامه خودارزیابی کنترل ریسک، کمک قابل‌توجهی به ارزیابی ریسک عدم انطباق با شریعت و اثربخشی کنترل‌ها در حوزه‌های عملکردی کرده‌اند. علاوه بر این بانک‌های اسلامی، چک‌لیست‌های انطباق با شریعت را تهیه کرده تا راهنمای ارزیابان و افراد ذی‌ربط در شناسایی شکایات مربوط به شریعت توسط مشتریان باشد و به منظور انطباق عملیات بانک با موازین شرعی، اقدام به فرهنگ‌سازی و افزایش آگاهی افراد نموده‌اند (Bank Islam Malaysia, 2020).

۷-۱-۱. وظایف هیأت مرکزی شریعت

شورای مشورتی شریعت بر اساس ماده ۵۱ قانون بانک مرکزی مالزی سال ۲۰۰۹ میلادی تأسیس و نقش و مسئولیت‌های هیأت مرکزی شریعت به‌عنوان مرجعی برای اطمینان از شرعی‌بودن عملیات مالی اسلامی تقویت شده است. این هیأت در بانک مرکزی، نقشی محوری در تضمین اجرای مداوم احکام شرعی توسط نهادهای مالی اسلامی را در مالزی برعهده دارد و مرجع نهایی تصمیم‌گیری در رابطه با مسائل شرعی در حوزه عملیات مالی اسلامی و اطمینان از انطباق با شریعت در ساختار محصول و اجرای فعالیت‌های مالی بانک‌ها محسوب می‌گردد. علاوه بر این، ارائه مشاوره به مسئولین بانک مرکزی و نهادهای مالی اسلامی در ارتباط با مسائل شرعی فعالیت‌ها، معاملات و عملیات مالی اسلامی از دیگر وظایف این هیأت‌ها به‌شمار می‌رود (Central Bank of Malaysia, 2011).

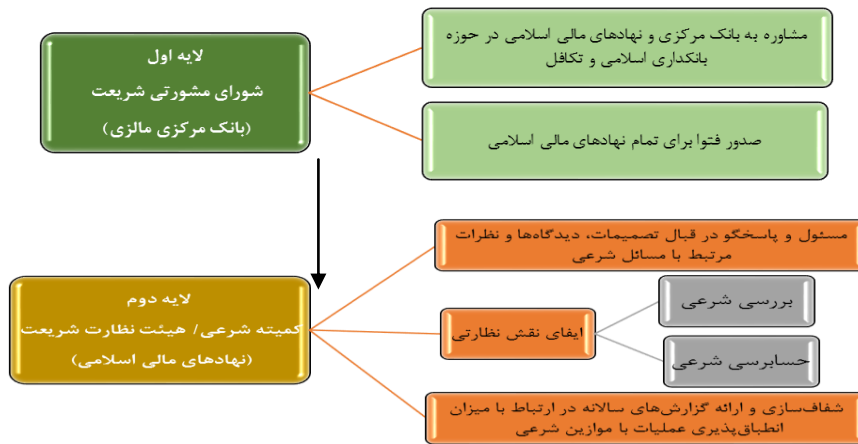
کلیه اعضا و افرادی که در هیأت مرکزی شریعت حضور دارند، مجاز به فعالیت و عضویت در هیچ‌یک از هیئت‌های نظارت شریعت بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی نیستند. از سوی دیگر، اعضای هیأت‌های نظارت شرعی مستقر در هر یک از نهادهای مالی اسلامی، تنها در یک زمینه و حوزه (بانک یا بیمه) می‌توانند فعالیت داشته باشند.^۱

۱. براساس اصلاح قانون بانک مرکزی مالزی در سال ۲۰۰۳ میلادی.

در کنار هیأت مرکزی شریعت در بانک مرکزی، کمیته داخلی شریعت^۱ بایستی در هر یک از نهادهای مالی اسلامی جهت ارائه مشاوره به بانک و مردم در مورد مسائل شرعی و نظارت بر شرعی بودن عملیات نهادهای مالی اسلامی تشکیل گردد. وظایف و مسئولیت‌های این کمیته‌های تخصصی شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی مالزی بر اساس دستورالعمل‌های مربوط به کمیته‌های نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی که در سال ۲۰۰۴ میلادی تصویب شد، بیشتر مورد بررسی قرار گرفته است. در این دستورالعمل، اهداف، حوزه فعالیت، نحوه عضویت، محدودیت‌ها، وظایف و مسئولیت‌ها و نحوه گزارش‌دهی کمیته‌های شریعت بانک آورده شده است (Central Bank of Malaysia, 2011). در دستورالعمل نظارت شرعی که نسخه بازنگری شده آن در سال ۲۰۱۹ میلادی توسط بانک مرکزی مالزی منتشر شده نیز توضیحات کاملی در ارتباط با مسئولیت‌های کلیدی کمیته شریعت، انتصاب و سایر مسائل مرتبط با این کمیته تشریح شده است (Central Bank of Malaysia, 2019).

۲-۱-۷. چارچوب نظارت شرعی و انطباق با شریعت

بر مبنای دستورالعمل مربوط به چارچوب نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی که توسط بانک مرکزی مالزی در سال ۲۰۱۱ میلادی تصویب شده است، چارچوب تطبیق و نظارت شرعی در مالزی را می‌توان در دو سطح بانک مرکزی مالزی و نهادهای مالی اسلامی تعریف نمود. همان‌گونه که در شکل (۲) ملاحظه می‌گردد، اعمال نظارت به‌صورت مرکزی توسط شورای مشورتی شریعت، موجود در بانک مرکزی صورت می‌گیرد و اعضای داخلی در هر یک از نهادهای مالی اسلامی متشکل از کمیته شرعی یا هیأت نظارت شریعت مسئولیت انطباق عملیات بانکداری با موازین و اصول شرعی را بر اساس احکام شورای مشورتی شریعت برعهده دارد. (Shahida, Shafii & Ali, 2018). در سطح اول، شورای مشورتی شریعت به‌عنوان مشاور بانک مرکزی مالزی در مورد مسائل مربوط به انطباق شرعی نهادهای مالی اسلامی عمل خواهد کرد. درحالی‌که در سطح دوم، نهادهای مالی اسلامی ملزم به تشکیل کمیته تخصصی شریعت یا هیأت نظارتی شریعت با افراد واجد شرایط هستند که در مورد مسائل مربوط به انطباق با شریعت در داخل نهادهای مالی اسلامی به ارائه خدمات مشاوره‌ای بپردازد.

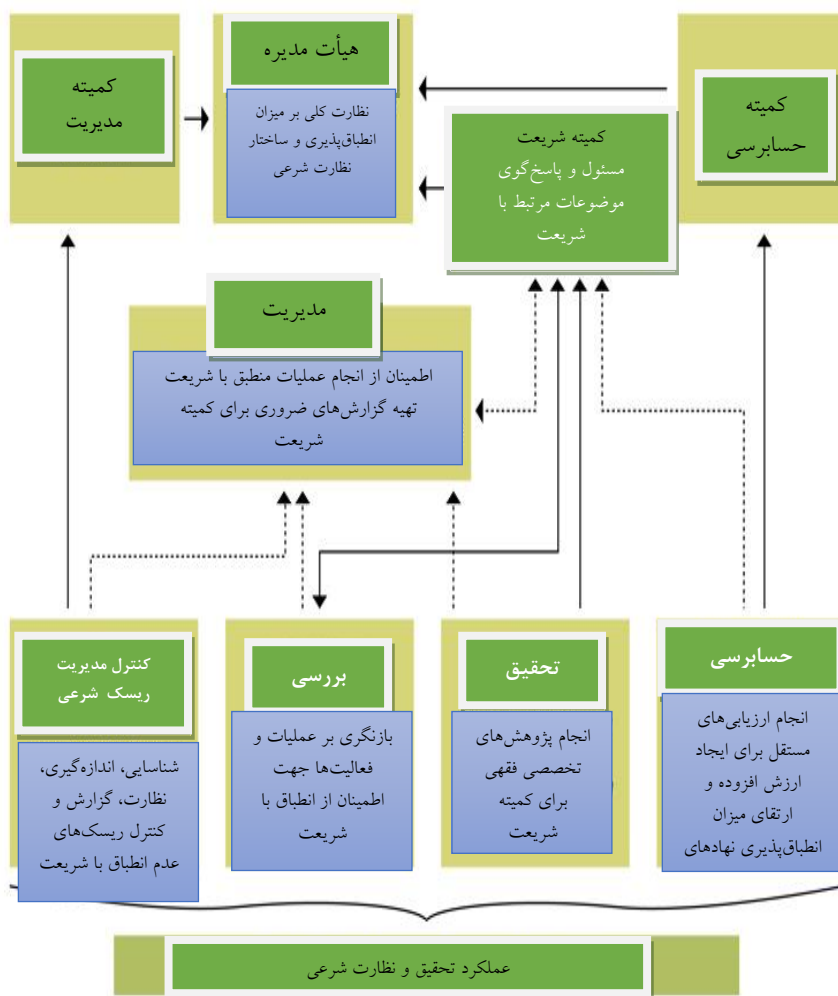
شکل (۲): سطوح مختلف نظارت شرعی در مالزی

منبع: (یافته‌های تحقیق)

در مجموع عمده نظارت شرعی بر فعالیت نهادهای مالی اسلامی در مالزی به صورت مرکزی توسط بانک مرکزی مالزی انجام می‌گیرد. شکل (۳)، چارچوب نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی مالزی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، چارچوب نظارت شرعی تصویب‌شده توسط بانک مرکزی برای تقویت ساختار نظارت شرعی، فرآیندها و ترتیبات آن در نهادهای مالی اسلامی از ۴ بخش و حوزه اصلی تحت عناوین حسابرسی شرعی، تحقیق شرعی، کنترل مدیریت ریسک شرعی و بررسی شرعی تشکیل شده است. در این میان حسابرسی شرعی به‌عنوان سومین سپر دفاعی در کاهش ریسک عدم انطباق شرعی در نهادهای مالی اسلامی عمل می‌کند (Central Bank of Malaysia, 2011). علاوه بر این، تصویب قانون خدمات مالی اسلامی^۱ در سال ۲۰۱۳ میلادی سازوکار نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی مالزی را افزایش داده است (Central Bank of Malaysia, 2013). چارچوب ارائه شده، مسئولیت و وظایف هیأت‌مدیره، مدیریت و کمیته شریعت و حسابرسی را به‌طور خاص ذکر می‌کند، زیرا این بخش‌ها از ارکان اصلی هر نهاد مالی به‌شمار می‌روند که پیروی از اصول شریعت را تضمین می‌کنند. پاسخ‌گویی نهایی برای نظارت شرعی به هیأت‌مدیره بستگی دارد، درحالی‌که کمیته شریعت مسئول و پاسخ‌گوی تصمیمات اتخاذ شده خواهد بود. در مورد هیأت‌مدیره، آن‌ها مسئولیت رعایت و اجرای احکام شرعی و تصمیمات اتخاذ شده توسط شورای مشورتی شریعت و کمیته

1. Islamic Financial Services Act 2013 (IFSA)

شرعی بانک‌های اسلامی و فعالان تکافل را دارند (Kayadibi & Goklo, 2021; Central Bank of Malaysia, 2011).

شکل (۳): عملکرد و نظارت شرعی

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۸. عربستان

در کشور عربستان موضوع نظارت بر شرعی بودن عملکرد مؤسسات مالی به صورت متمرکز انجام نمی‌شود و هیأت مرکزی شریعت در عربستان وجود ندارد. در واقع مقامات ناظر بر

نظام بانکی، امر بررسی انطباق فعالیت‌های مؤسسات مالی با تعالیم شریعت اسلام را به خود مؤسسات واگذار کرده‌اند. لذا هیچ‌گونه قانونی، مخصوص فعالیت مؤسسات مالی اسلامی وجود ندارد و هر مؤسسه مالی، هیأت شرعی مستقل به خود را دارد که درباره تأیید شرعی بودن فعالیت‌هایش آزادانه عمل می‌کند. از این‌رو هدف از این کار آن است که آزادی بانک‌ها در مسأله نظارت شرعی، باعث نوعی رقابت در ارائه رویکردها و ابزارهای جدید منطبق با تعالیم شرع گردد (Karabacak & Esen, 2014, p. 11).

بررسی تجربه نظارت شرعی در عربستان نشان می‌دهد که گرچه الزامی از طرف بانک مرکزی در رابطه با تشکیل کمیته‌های فقهی در بانک‌ها و مؤسسات مالی وجود ندارد، اما تمامی بانک‌ها و مؤسسات مالی این کشور دارای هیأت شریعت هستند. این هیأت‌های شریعت نیز معمولاً دارای اختیارات (حقوق) و وظایف (تکالیف) گسترده‌ای هستند که شامل وظایف مشورتی، نظارتی و حتی اجرایی نیز می‌گردد. بدین معنا که هیأت‌های شریعت در مؤسسات مالی این حق را دارند که از عملکردها، ابزارها و فرایندهایی که برخلاف اصول بانکداری اسلامی تشخیص داده می‌شود، جلوگیری نمایند (Zulkifli, 2011). معمولاً افرادی که در این کمیته‌ها حضور دارند یا متخصصین رشته فقه بوده و با مباحث بانکی نیز آشنایی کافی دارند یا اینکه متخصصین امور بانکی بوده که با مبانی معاملات اسلامی به قدر کفایت آشنا هستند. همچنین تمامی اعضای هیأت‌های شرعی به وسیله مجمع عمومی مؤسسات مالی انتخاب می‌شوند.

با این حال، با توجه به اهمیت نظارت شرعی، نقش نظارتی بانک مرکزی عربستان سعودی^۱ و رشد چشم‌گیر حجم تأمین مالی و سرمایه‌گذاری مربوط به محصولات و خدمات بانکی منطبق با مفاد و اصول شرعی طی سال‌های اخیر، بانک مرکزی عربستان بر روی ایجاد یک چارچوب نظارتی برای بانک‌هایی که به فعالیت‌های بانکداری اسلامی می‌پردازند، متمرکز شده است که در سال ۲۰۲۰ میلادی، اولین مرحله از این طرح را با انتشار «چارچوب نظارت شرعی» به مرحله اجرا رسانیده است. هدف از انتشار این چارچوب برای بانک‌ها، تعیین حداقل‌هایی در شیوه‌های نظارتی مرتبط با بانکداری اسلامی، تعیین نقش و مسئولیت‌های هیأت‌مدیره، مدیریت اجرایی، کمیته شرعی و ادارات کنترل داخلی و جنبه‌های دیگر مرتبط با پایبندی به احکام و اصول شرعی است (Central Bank of Saudi Arabia, 2020).

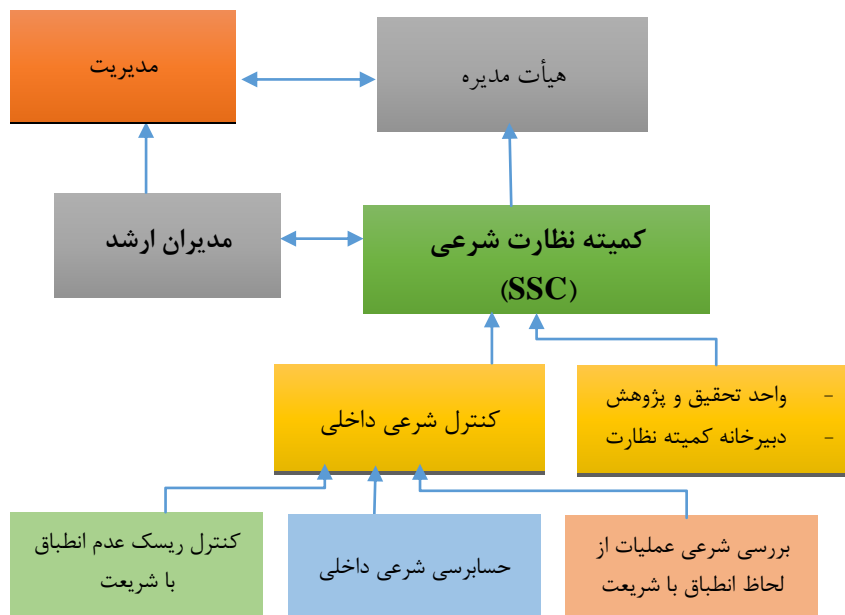
1. Saudi Arabia Monetary Authority (SAMA)

۸-۱. چارچوب نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی

بر مبنای چارچوب ارائه‌شده توسط بانک مرکزی، بانک‌ها بایستی چارچوب نظارت شرعی را با تأکید بر کارکردها و عناصر کلیدی که اجرای مؤثر این چارچوب را تضمین می‌کند، ایجاد نمایند:

۱. چارچوب نظارت شرعی باید شامل مجموعه‌ای از خط‌مشی‌ها و رویه‌ها باشد که ساختار، نقش‌ها، مسئولیت‌ها و وظایف بخش‌های مربوطه و نیز ترتیبات ارتباطی میان آن‌ها را توصیف می‌کند.
۲. این سیاست‌ها و رویه‌ها باید مکانیسمی را که یک بانک باید برای برآوردن الزامات این چارچوب دنبال کند، از جمله نحوه برگزاری جلسات کمیته، نحوه اتخاذ و ثبت تصمیم‌ها و نحوه گزارش‌ها تعریف کند.
۳. بانک باید کانال‌های گزارش‌دهی رسمی را در میان واحدها و بخش‌های کلیدی ایجاد کند تا از گزارش‌دهی مؤثر و به‌موقع اطمینان حاصل شود. در این خصوص کمیته به هیأت‌مدیره گزارش می‌دهد.
۴. بانک باید مکانیزم کنترلی ایجاد کند تا اطمینان حاصل شود که اهداف و عملیات بانکداری اسلامی آن همواره با اصول و قواعد شرعی مطابقت دارد.
۵. ترکیب چارچوب نظارت شرعی باید توسط ارکانی پشتیبانی شود که شامل وظایف و مسئولیت‌های مؤثری است که توسط هیأت‌مدیره و مدیریت، استقلال کمیته و صلاحیت اعضای آن انجام می‌شود، علاوه بر این، اثربخشی عملکردهای کنترل داخلی از طریق واحدهای انطباق با شریعت، مدیریت ریسک عدم انطباق شرعی و حسابرسی داخلی شریعت به‌منظور ارزیابی مستمر انطباق عملیات بانک با موازین و قوانین شرعی انجام می‌شود.
۶. بانک باید ریسک احتمالی عدم انطباق شرعی ناشی از بانکداری اسلامی را مدیریت کند که شامل شناسایی ریسک ذاتی و ایجاد کنترل‌هایی برای کاهش چنین ریسکی می‌شود.
۷. حسابرسی داخلی شرعی منظم و دوره‌ای برای بررسی میزان انطباق فعالیت‌ها و عملیات بانکداری اسلامی با اصول و قواعد شرعی انجام می‌شود.
۸. بانک باید واحد یا بخشی را ایجاد کند که مسئول انجام تحقیقات و مطالعات در مورد شریعت، هماهنگی بین مدیریت و کمیته، و انتشار تصمیمات شرعی به ذی‌نفعان در

داخل بانک، علاوه بر ایفای نقش به‌عنوان دبیرخانه کمیته است (Central Bank of Saudi Arabia, 2020).

شکل (۴): چارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی عربستان سعودی
منبع: (یافته‌های تحقیق)

۲-۸. وظایف هیأت شریعت (کمیته نظارت شرعی) در بانک‌های اسلامی

هیأت (کمیته) شریعت در بانک‌های اسلامی، وظایف متعددی برعهده دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- تضمین شرعی بودن تمامی روش‌های مورد استفاده؛
- توسعه محصولات و ابزارهای مالی اسلامی به‌منظور ارائه خدمات بهتر به مشتریان بانک؛
- نظارت مستمر بر نحوه اجرای قوانین، آیین‌نامه و ابزارهای مصوب؛
- ارائه خدمات اطلاعاتی و مشورتی به تمامی افراد و ذی‌نفعان موجود در خود بانک و افراد و ذی‌نفعان خارج از بانک؛
- اطمینان از تعهد بانک به رعایت موازین شرعی در همه فعالیت‌ها و معاملات و اجرای درست مصوبات کمیته شریعت؛

- تصویب استانداردهای شرعی؛
- بررسی گزارش‌های مربوط به عملکرد شرعی و صدور دستورالعمل برای انجام اقدامات اصلاحی در صورت لزوم؛
- شرکت در جلسات گزینش کارمندان و به‌ویژه مدیران ارشد بانک و ارزیابی میزان آشنایی متقاضیان با بانکداری اسلامی (Al Rajhi, 2010).

بانک باید در هنگام مشارکت در فعالیت بانکداری اسلامی از طریق عملیات پنجره اسلامی، اطمینان حاصل کند که سامانه‌ها و ابزارهای کنترل داخلی کافی برای تفکیک صحیح دارایی‌های منطبق با شرع از دارایی‌ها و منابع مالی که با اصول شریعت و قوانین شرعی منطبق نیستند، وجود دارد. علاوه بر این، بانک باید شرایط زیر را رعایت کند (Central Bank of Saudi Arabia, 2020).

- ✓ بانک باید سوابق حسابداری جداگانه‌ای برای عملیات بانکداری اسلامی نگهداری کند و از نگهداری صحیح این سوابق اطمینان حاصل کند.
- ✓ بانک باید صورت‌های مالی جداگانه برای عملیات بانکداری اسلامی خود به همراه صورت‌های مالی دوره‌ای خود حداقل به‌صورت ماهانه تهیه کند.
- ✓ حسابرسی داخلی حداقل سالی یک‌بار برای ارزیابی انطباق بانک با الزامات مندرج در بندهای ۱ و ۲ این ماده الزامی است.

اگرچه بانک مرکزی عربستان مستقیماً در حوزه نظارت شرعی دخالتی ندارد، اما مؤسسه‌ای را با عنوان کمیته اختلافات بانکی^۱ در سال ۱۹۸۷ میلادی، باهدف رسیدگی به پرونده‌های مرتبط با مسائل بانکی و مالی ایجاد کرد. مسائل مرتبط با بانکداری اسلامی و به‌ویژه حل موارد فقهی اختلافی بین اعضای کمیته‌های فقهی از وظایف این کمیته است. علاوه بر این، به دلیل عدم ارائه هیچ‌گونه استانداردی در خصوص نظارت شرعی توسط مقامات قانون‌گذار کشورهای عربستان، بانک‌های اسلامی این کشور از جمله بانک الراجحی، خود اصول و آیین‌نامه اجرایی نظارت شرعی را با عناوین «راهنمای نظارت شرعی» و «دستورالعمل کنترل شرعی» تدوین نموده و به تصویب رسانده است. این اصول و آیین‌نامه اجرایی صراحتاً بر این مطلب تکیه دارند که نظرات ارائه شده توسط هیأت شریعت تنها جنبه پیشنهادی و مشورتی نداشته و رعایت آن‌ها کاملاً ضروری و اجباری است (Selvam, 2008).

۹. پاکستان

به منظور داشتن یک مرجع شرعی مرکزی برای هدایت بانک مرکزی پاکستان و صنعت بانکداری اسلامی، تشکیل هیأت شرعی بانک مرکزی از سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۳ میلادی در برنامه کاری این کشور قرار گرفت. این در حالی است که هیأت مرکزی شریعت برای اولین بار به عنوان بخشی از بانک مرکزی پاکستان^۱ و توسط هیأت‌مدیره این بانک در سال ۲۰۰۳ میلادی تأسیس شد. هیأت شرعی بانک مرکزی این کشور یک نهاد شرعی در سطح ملی است که به بانک مرکزی پاکستان در مورد رویه‌ها، قوانین و مقررات مربوط به بانکداری اسلامی بر مبنای اصول و موازین شریعت مشاوره می‌دهد. سیستم نظارتی در این کشور همانند کشور مالزی از ترکیب هیأت شریعت مرکزی و هیأت شرعی مستقل در نهادهای مالی اسلامی تشکیل شده است. هیأت شریعت مرکزی تنها مرجع تصمیم‌گیر در حوزه مالی اسلامی این کشور به‌شمار می‌رود، در حالی که هر نهاد مالی اسلامی نیز موظف است یک هیأت مشورتی شرعی را در واحد خود ایجاد کند (Central Bank of Pakistan, 2003, p. 15).

برخلاف رویکرد کشور مالزی، اعضای منتخب در هیأت شریعت مرکزی پاکستان می‌توانند در هیأت‌های مشورتی هر یک از نهادهای مالی اسلامی نیز منصوب شوند. اعضای هیأت شریعت مرکزی حداقل پنج عضو دارد و متشکل از حداقل سه متخصص شریعت، یک عضو حسابدار رسمی، یک حقوق‌دان و یک عضو به نمایندگی از بانکداران و بانک مرکزی پاکستان که به عنوان مدیر بخش بانکداری اسلامی و دبیرخانه هیأت شریعت فعالیت می‌کند. ریاست هیأت شریعت مرکزی از میان علما و متخصصین شریعت خواهد بود و اعضای فنی، یعنی وکیل، حسابدار و بانکدار، نظرات خود را در زمینه‌های تخصصی به متخصصین شریعت اعلام می‌کنند و علما ضمن صدور حکم شرعی در مورد موضوعات مورد بررسی، نظرات دریافتی را نیز در نظر می‌گیرند.

برای ایجاد یک استاندارد عالی و قابل قبول در ارتباط با شیوه‌های تأمین مالی اسلامی و اطمینان از انطباق عملیات با موازین شرعی، ترکیب جامع یک هیأت شریعت مرکزی با سایر اعضای متخصص در زمینه‌های مختلف بسیار مهم و ضروری است.

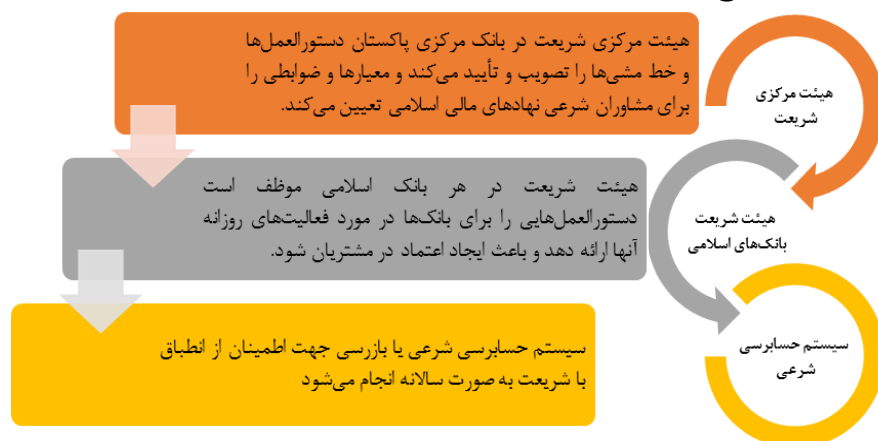
۹-۱. وظایف هیأت مرکزی شریعت

نقش و مسئولیت‌های هیأت مرکزی شریعت، طبق آنچه در اسناد رسمی بانک مرکزی پاکستان ذکر شده است به شرح زیر است: (Central Bank of Pakistan, 2003, p. 16):

۱. بررسی و تأیید انطباق با اصول شریعت محصولات و ابزارهای توسعه‌یافته توسط بانک مرکزی پاکستان برای انجام وظایف بانکداری مرکزی و عملیات مدیریت پولی (نقدینگی) تحت شیوه‌های اسلامی.
۲. ارائه مشاوره به بانک مرکزی پاکستان در مورد مقررات احتیاطی تدوین‌شده برای بخش بانکداری اسلامی.
۳. تصویب ضوابط و معیارهای مناسب برای انتصاب مشاوران شرعی نهادهای مالی فعال در حوزه بانکداری اسلامی.
۴. توصیه استفاده از احکام و قوانین شرعی بانک مرکزی در زمان بروز تعارض (اختلاف) ناشی از حسابرسی شرعی فعالیت‌های بانکداری اسلامی بانک‌های تحت نظارت بانک مرکزی پاکستان.
۵. مشاوره به بانک مرکزی پاکستان در مورد احکام شرعی در صورت وجود اختلاف نظر شرعی در مورد محصولات و تولیدات بانکداری اسلامی.
۶. انجام سایر وظایف محول شده از سوی بانک مرکزی پاکستان در راستای اجرای مناسب نظام مالی اسلامی.

۲-۹. چارچوب نظارت شرعی و انطباق با شریعت

بانک مرکزی پاکستان، یک سازوکار و رویکرد تطبیق شرعی سه مرحله‌ای را برای ارتقای اعتماد به سیستم بانکداری اسلامی و تضمین نظارت عمیق‌تر و گسترده‌تر از لحاظ انطباق با شریعت اتخاذ کرده است. مراحل و چارچوب عملیات تطبیق و نظارت شرعی در بانک مرکزی پاکستان به شرح زیر است (El-Taybi, 2011, p. 21):

شکل (۵): چارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک مرکزی پاکستان منبع: (یافته‌های تحقیق)

بانک مرکزی پاکستان از زمان راه‌اندازی مجدد بانکداری اسلامی در سال ۲۰۰۱ میلادی، مقررات، دستورالعمل‌ها و رهنمودهایی را برای کسب‌وکار مطابق با شریعت منتشر کرده است تا به ترویج و تقویت مالی اسلامی در کشور پردازد. در این راستا، بانک مرکزی پاکستان در سال ۲۰۰۸، مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و رهنمودهای مفصلی را برای انطباق با شریعت (تطبیق و نظارت شرعی) در نهادهای مالی اسلامی از طریق بخشنامه شماره ۲ واحد بانکداری اسلامی^۱ صادر کرده است.

بانک مرکزی پاکستان در سال ۲۰۱۴ نیز یک «چارچوب حاکمیت شرعی برای مؤسسات بانکداری اسلامی»^۲ را منتشر کرد که این گام بسیار خوبی در جهت ارتقای صنعت بانکداری اسلامی پاکستان به‌شمار می‌رود. این دستورالعمل‌ها به هیأت‌مدیره، مدیران اجرایی و هیأت‌های شرعی بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی کمک می‌کند تا عملیات منطبق با شریعت خود را تقویت کنند (Central Bank of Pakistan, 2008 - 2014).

۱۰. امارات متحده عربی

هیأت مرکزی شریعت تحت عنوان مرجع عالی شریعت^۳ در امارات متحده عربی به‌عنوان یکی از بالاترین مراجع نظارتی بانک مرکزی برای فعالیت‌های بانکداری و مالی اسلامی ایجاد شده است که تحت نظارت بانک مرکزی امارات و مرجع خدمات مالی دبی^۴ است. با این حال، طبق قانون این کشور و دستورالعمل بانک مرکزی، هر یک از نهادهای مالی اسلامی نیز موظف به تشکیل هیأت نظارت شرعی داخلی^۵ جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکداری با موازین شرعی هستند.

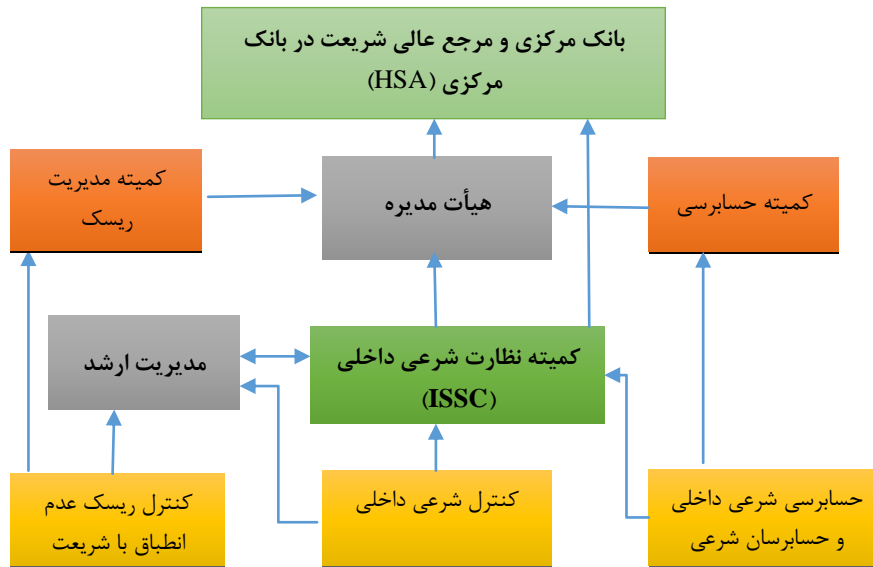
در سال ۲۰۲۰ میلادی، بانک مرکزی امارات و مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی، استاندارد نظارت شرعی برای نهادهای مالی اسلامی^۶ را منتشر نموده است و کلیه بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی دارای مجوز فعالیت از سوی بانک مرکزی این کشور موظف به رعایت این دستورالعمل و ایجاد چارچوب نظارت شرعی متناسب با مفاد این استاندارد از جمله اندازه و انعطاف‌پذیری عملیات، عملکرد کنترل شرعی داخلی و حسابرسی شرعی داخلی هستند (Central Bank of the Emirates, 2020).

1. IBD Circular No. 2 of 2008: Instructions and Guidelines for Shariah Compliance in Islamic Banking Institutions.
2. IBD Circular No. 3 of 2014: Shari'ah Governance Framework for Islamic Banking Institutions (IBIs).
3. Higher Sharia Authority (HSA).
4. Dubai Financial Services Authority.
5. Internal Shari'ah Supervisory Committee (ISSC)
6. Shari'ah Governance Standards for Islamic Financial Institutions

به‌طورکلی، تمامی فعالیت‌های انجام‌شده در یک‌نهاد مالی اسلامی به‌منظور اطمینان از انطباق با موازین اسلامی بایستی بر مبنای استانداردها، دستورالعمل‌ها، قطعنامه‌ها، قوانین و فتاوی صادرشده توسط مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی و همچنین قطعنامه‌ها و فتاوی منتشرشده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی انجام گیرد و به تأیید هر دو نهاد رسیده باشد. علاوه بر این، اجرای فتاوی منتشرشده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی برای نهادهای مالی اسلامی الزام‌آور بوده و بایستی منطبق بر استانداردها، دستورالعمل‌ها و مقررات تصویب‌شده توسط مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی باشد. علاوه بر این، جزئیات فرآیند تصمیم‌گیری و اجرای عملیات تطبیق شرعی و تعیین روش‌های انجام مسئولیت‌های کمیته نظارت شرعی داخلی بایستی در راستای الزامات استاندارد نظارت شرعی بانک مرکزی و مطابق با قالب تأیید شده توسط مرجع عالی شریعت تعیین گردد.

وظایف کلیدی مرجع عالی شریعت در بانک مرکزی امارات به شرح زیر است:

- انتشار مقررات، استاندارد، دستورالعمل و فتاوی مرتبط با مسائل شرعی در حوزه بانکداری و مالی اسلامی؛
- بررسی و نظارت بر گزارش‌های شرعی سالیانه تهیه‌شده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی جهت تأیید و تصویب نهایی (قبل از انتشار)؛
- بررسی و نظارت بر گزارش‌های مربوط به عملکرد ارسالی از سوی رئیس هیأت نظارت شرعی داخلی نهادهای مالی اسلامی؛
- تأیید صلاحیت نامزدهای عضویت در کمیته نظارت شرعی داخلی نهادهای مالی اسلامی؛
- نظارت بر فعالیت‌های مربوط به فتاوا و نظارت شرعی در بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی توسط کمیته نظارت شرعی داخلی.

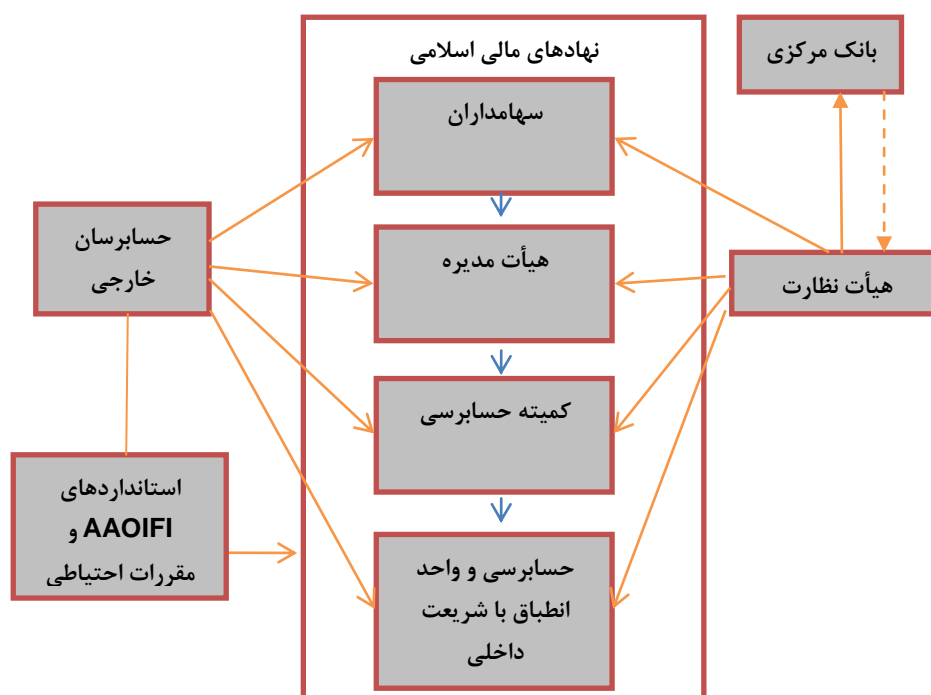
شکل (۶): چارچوب تطبیق و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی امارات

منبع: (یافته‌های تحقیق)

همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، مسئولیت نهایی حصول اطمینان از ایجاد چارچوب جامع نظارت شرعی در نهادهای مالی اسلامی و مطابقت عملیات و فعالیت‌ها با موازین اسلامی (مشمول بر قطعنامه‌ها، فتاوا، مقررات و استانداردهای تصویب‌شده توسط مرجع عالی شریعت و قطعنامه‌ها و فتوای صادرشده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی نهاد مالی اسلامی) برعهده هیأت‌مدیره است. این هیأت موظف است حداقل یک جلسه در سال با اعضای کمیته نظارت شرعی داخلی برگزار کند تا در مورد مسائل مربوط به انطباق با شریعت بحث و مشورت نماید.

کمیته ریسک نیز عموماً مسئول پایش و نظارت بر مدیریت ریسک عدم انطباق شرعی، کنترل‌های مرتبط با هر نوع از ریسک و نظارت بر اجرای چارچوب ریسک عدم انطباق با شریعت است. کمیته حسابرسی نیز به‌طورکلی مسئول ارزیابی اثربخشی سیاست‌های مصوب کمیته نظارت شرعی داخلی، ارزیابی اثربخشی و کفایت حسابرسی شرعی داخلی و خارجی و بررسی میزان انطباق با گزارش‌های تهیه‌شده توسط بخش حسابرسی داخلی و حسابرسان خارجی شریعت است. در این میان، کمیته نظارت شرعی داخلی نهاد مالی اسلامی به‌عنوان یک کمیته مرکزی مسئولیت نظارت کلی و انطباق نهاد مالی اسلامی با موازین شریعت اسلامی و قطعنامه‌ها، فتاوا، مقررات و استانداردهای صادرشده توسط

مرجع عالی شریعت را برعهده دارد. بر این اساس، هرگونه فتوا و یا قطعنامه و دستورالعمل صادرشده توسط کمیته نظارت شرعی داخلی برای نهاد مالی اسلامی الزام‌آور است. (Yasin, 2020). با توجه به اهمیت مبحث نظارت و کنترل در انطباق فعالیت‌ها با اصول شریعت و با توجه به تجارب کشورها، چهارچوب نظارتی برای نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی در شکل (۷) نشان داده شده است (Ansari, 2012).

شکل (۷): چارچوب نظارتی انطباق با شریعت در نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی
منبع: (یافته‌های تحقیق)

۱.۱. وضعیت موجود نظارت شرعی بر نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران

۴۰ سال از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران می‌گذرد. جمهوری اسلامی ایران از معدود کشورهایی است که تمامی مؤسسات بانکی جمهوری اسلامی ایران براساس این قانون مشغول به فعالیت هستند و بزرگ‌ترین بانک‌های جهان اسلام نیز در این کشور قرار دارند. تلاش‌ها و نظارت‌های جدی براساس مصوبات شورای فقهی بانک مرکز جمهوری اسلامی ایران صورت می‌گیرد

از سال ۱۳۸۳، «شورای مشورتی بانکداری و مالی اسلامی» در پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی تشکیل و پس از دو سال به وزارت امور اقتصادی و دارایی منتقل شد. این شورا پس از تغییرات مدیریتی در بانک مرکزی و در ابتدای سال ۱۳۸۸ با نام «شورای فقهی بانک مرکزی» به بانک مرکزی منتقل شد (میثمی و دیگران، ۱۳۹۱، ص. ۷۱). این شورا متشکل از صاحب‌نظران فقهی، اقتصادی و بانکی است و جایگاه مشورتی دارد و هنوز جایگاه رسمی و قانونی مشخصی ندارد. شورای فقهی بانک مرکزی صرفاً در حوزه نظارت بر آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و قراردادهای نمونه (که توسط بانک مرکزی تهیه می‌شود)، فعالیت کرده و ابزارهای نظارتی الزام‌آور برای نظارت بر تدوین بخشنامه‌های داخلی بانک‌ها و عملیات اجرایی آن‌ها در اختیار ندارد. (روحانی و بنی‌طبا، ۱۳۹۶، ص. ۹۲).

تجربه نظارت شرعی در کشور نشان می‌دهد که جایگاه موضوع نظارت شرعی در بسته‌های سیاستی- نظارتی بانک مرکزی چندان موردتوجه قرار نگرفته است و علی‌رغم تأکید رئیس کل بانک مرکزی بر نظارت مؤثر بر اجرای دقیق بانکداری اسلامی، اما متأسفانه در فصول بسته سیاستی- نظارتی سال ۱۳۸۹ هیچ اشاره خاصی به مقوله نظارت شرعی در انطباق عملکرد نظام بانکی با اصول شریعت اسلامی به چشم نمی‌آید.^۱ علاوه بر این، شورای فقهی بانک مرکزی از زمان تشکیل خود (۱۳۸۸) همچنان در جایگاه مشورتی قرار دارد و هنوز جایگاه رسمی و قانونی مشخصی ندارد. شورای فقهی بانک مرکزی صرفاً در حوزه نظارت بر آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و قراردادهای نمونه (که توسط بانک مرکزی تهیه می‌شود)، فعالیت کرده و ابزارهای نظارتی الزام‌آور برای نظارت بر تدوین بخشنامه‌های داخلی بانک‌ها و عملیات اجرایی آن‌ها در اختیار ندارد.

در سطوح پایین‌تر نیز در سال‌های اخیر برخی از بانک‌ها -مانند ملی، کشاورزی، انصار، سرمایه، مهر اقتصاد و...- به صورت خودجوش و بدون الزام از طرف بانک مرکزی، نسبت به تأسیس شورای فقهی اقدام کرده‌اند. البته باید توجه داشت که شورای فقهی بایستی واجد ویژگی‌هایی باشد تا بتواند امر نظارت شرعی را به نحو مطلوب انجام دهد نظیر آشنایی با استانداردهای بین‌المللی بانکی و نظارت شرعی، داشتن حمایت کافی از سوی دولت و بانک مرکزی و استقلال -در ابعاد مختلف- از شبکه بانکی تحت نظارت (روحانی و بنی‌طبا، ۱۳۹۶، ص. ۹۲).

۱. بسته سیاستی-نظارتی شبکه بانکی کشور سال ۱۳۸۹ به نقل از وبگاه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

با توجه به اهمیت و ضرورت نظارت شرعی بانک مرکزی و ایجاد ساختار نظارت شرعی مجزا در کنار قانون، سرانجام بانک مرکزی باهدف تقویت نظارت و تطبیق شرعی در شبکه بانکی کشور در اسفندماه سال ۱۴۰۰، وظایف «مسئولان نظارت و تطبیق شرعی» شبکه بانکی و همچنین، به‌منظور اجرای این تکالیف، نسخه اصلاحی «دستورالعمل تأیید صلاحیت و عزل یا هرگونه تغییر مدیران ارشد و اعضای کمیته‌های ریسک، حسابرسی داخلی و رعایت قوانین و مقررات (تطبیق) مؤسسات اعتباری» را به شبکه بانکی کشور ابلاغ کرد. بر این اساس، در هریک از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی، یک نفر به‌عنوان «مسئول نظارت و تطبیق شرعی» تعیین می‌شود که فرد یادشده، عضو کمیته رعایت قوانین و مقررات بانک و مؤسسه اعتباری غیربانکی متبوع نیز محسوب شده و متکفل وظایف زیر خواهد بود (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۰).

- انجام وظیفه نظارت و تطبیق شرعی از طریق شناسایی و مدیریت ریسک عدم رعایت موازین فقهی (ریسک شریعت) در تمامی سطوح بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی و اطمینان از پایش منظم و پیوسته رعایت این موازین در عمل؛
- اظهارنظر در خصوص تدوین و بازنگری دستورالعمل‌ها و رویه‌های داخلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی از جنبه فقهی، قبل از طرح در هیأت مدیره و اطمینان از رعایت ضوابط شرعی در همه سطوح نظام کنترل داخلی؛
- پاسخ‌گویی به ابهامات شرعی و فقهی واحدهای مجری دستورالعمل‌ها و رویه‌ها؛
- تدوین و ارائه گزارش سالانه انطباق با شریعت در رابطه با عملکرد کلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی براساس شیوه‌نامه اجرایی تدوین‌شده توسط دبیرخانه شورای فقهی؛
- نظارت بر اجرای صحیح دوره‌های تخصصی آموزشی پیشنهادی شورای فقهی در بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی.

با توجه به مزایای موجود، چالش‌هایی در مسیر راه‌اندازی نظارت شرعی در نظام بانکی وجود دارد، یکی دیگر از چالش‌ها، بحث کیفی بودن موضوع تطبیق شرعی و اعمال سلیقه شخصی است. موضوع انطباق با شریعت فعالیت‌های نهادهای مالی، مقوله‌ای کیفی است و نبود چک‌لیست‌های مشخص و یکپارچه نظارت شرعی یکی از چالش‌هایی است که باعث اعمال سلیقه‌ی ناظران شرعی در تعیین میزان شرعی بودن فعالیت‌ها می‌شود.

بنابراین، لازم است در حوزه کمی‌سازی شاخص‌ها و ایجاد روش یکسان نظارت شرعی، اقدامات مؤثرتری انجام گیرد. (میثمی، ۱۳۹۵، ص. ۳۱۵).

وجود اختلافات فقهی بین فقها و مراجع تقلید یکی دیگر از چالش‌های نظارت شرعی در بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی است و در صورتی که اعضای شورای فقهی تسلط کافی به دیدگاه‌ها و نظرات مختلف داشته باشند، در اکثر موارد این امکان وجود دارد که ابزارها و شیوه‌های موردنیاز به نحوی طراحی گردد که حداکثر سازگاری با نظرات اکثر مراجع داشته باشد.

هزینه‌بر بودن تشکیل و راه‌اندازی نظارت شرعی در بانک‌ها یا مؤسسه اعتباری غیربانکی از دیگر چالش‌های این حوزه به‌شمار می‌رود. در حقیقت، تشکیل چنین نهادی در مؤسسات با هزینه‌های مادی مشخصی همراه است که بایستی نسبت به شناخت و محاسبه این هزینه‌ها توجه ویژه‌ای شود.

علاوه‌بر موارد فوق، عدم‌تعامل سازنده میان بخش‌های گوناگون بانک با شورای فقهی و تداخل نظارت شرعی با دیگر فعالیت‌های نهاد مالی از دیگر چالش‌های مهم این حوزه به‌شمار می‌رود. با توجه به اینکه هر بانک یا مؤسسه اعتباری در ساختار خودداری بخش نظارت مشخصی همچون اداره بازرسی و حسابرسی است که وظیفه نظارت بر فعالیت‌های مؤسسه را برعهده دارد، لذا تشکیل بخشی جداگانه جهت نظارت شرعی در کنار این ساختار، ممکن است در مقام اجرا، میان وظیفه‌های این بخش و دیگر بخش‌های نظارتی بانک، تداخل و تعارضی ایجاد کند که نیازمند تعریف صحیح حوزه کاری و تعیین دقیق مسئولیت‌هاست.

جدول (۴): خلاصه وضعیت هیأت شریعت مرکزی در کشورهای موردبررسی

کشور	ساختار نظارتی	مرجع مقرراتی مربوط	اختیارات ناظران شرعی	وجود قانون مشخص
مالزی	دارای هیأت شریعت مرکزی تحت عنوان شورای مشورتی شریعت دارای هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	بانک مرکزی مالزی	مشورتی / نظارتی / اجرایی	✓
پاکستان	دارای هیأت شریعت مرکزی دارای هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	بانک مرکزی پاکستان	مشورتی / نظارتی / اجرایی	✓

✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	بانک مرکزی سودان	دارای هیأت شریعت مرکزی تحت عنوان شورای مشورتی شریعت/ گروه عالی کنترل شریعت دارای هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	سودان
✓	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	بانک مرکزی امارات مرجع خدمات مالی دبی	دارای هیأت شریعت مرکزی تحت عنوان مرجع عالی شریعت دارای هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	امارات متحده عربی
-	مشورتی/ نظارتی/ اجرایی	کمیته وابسته به بانک مرکزی عربستان	عدم وجود هیأت شریعت مرکزی و دارای کمیته اختلافات بانکی در بانک مرکزی دارای هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	عربستان
-	مشورتی	بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران	دارای هیأت شریعت مرکزی تحت عنوان شورای فقهی عدم وجود هیأت نظارتی مستقل در نهادهای مالی اسلامی	ایران

منبع: (یافته‌های تحقیق)

همان‌گونه که در جدول (۴) ملاحظه می‌شود از مقایسه تطبیقی ایران با کشورهای موردبررسی این نتیجه حاصل می‌گردد که در جمهوری اسلامی ایران توجه بیشتری به نظارت موردنیاز است.

جمع‌بندی و پیشنهادها

عدم انطباق فعالیت‌های نظام بانکداری اسلامی با اصول و موازین شریعت، نظام بانکی را با خطر و ریسک شریعت روبرو خواهد نمود. لذا، تقویت نظارت شرعی و دستیابی به ابزارهای احتیاطی از جمله اقداماتی است که با استفاده از آنها می‌توان ریسک شریعت را در نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی از جمله بانک‌های اسلامی کاهش یا به حداقل رسانید. لذا در این تحقیق تلاش گردید تا ضمن تبیین اهمیت ریسک شریعت و نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی، استانداردهای منتشرشده توسط مهم‌ترین نهادهای بین‌المللی همچون هیأت خدمات مالی اسلامی و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی

اسلامی در حوزه نظارت شرعی را شناسایی و سپس تجارب کشورهای مختلف از لحاظ نظارت و تشکیل هیأت‌های نظارت شرعی (شوراهای فقهی) و اجرایی کردن انطباق عملیات بانکی با اصول شریعت را مورد بررسی و واکاوی قرار دهد.

نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که:

- در بیشتر کشورها، هریک از نهادهای مالی اسلامی موظف به تشکیل کمیته نظارت شرعی داخلی جهت اطمینان از انطباق عملیات بانکداری با موازین شرعی است.
- در سطح بین‌المللی، نهادهای مختلفی باهدف یکسان‌سازی مدل‌های نظارتی به استخراج چارچوب‌های پیشنهادی ویژه بر مبنای تجارب موجود در مؤسسات مالی اسلامی و ارائه اصول احتیاطی، دستورالعمل‌ها و استانداردهای عملیاتی در رابطه با محصولات مالی اسلامی از جهت انطباق با شریعت برای نهادهای مالی اسلامی نموده‌اند.
- تجربه مالزی به‌عنوان یک کشور پیش‌رو در صنعت بانکداری اسلامی و سایر کشورهای مورد بررسی نشان می‌دهد، وجود یک مرجع شرعی بالاتر در سطح نظارتی از جمله بانک مرکزی (هیأت شریعت مرکزی-CSB)، می‌تواند از طریق استانداردسازی و یکپارچه‌نمودن احکام و قوانین اسلامی، گزارش‌های شرعی و وحدت فتاوا نقش مهمی در ایجاد اطمینان از انطباق عملکرد و سازگاری روش‌های تأمین مالی و ابزارهای مختلف مالی اسلامی با اصول شریعت در تمام بانک‌ها ایفا نماید.
- در اکثر کشورهای اسلامی و همچنین براساس استانداردهای بین‌المللی، هیأت‌های شریعت بانک مرکزی و هیأت‌های نظارتی بانک‌ها به مقررات‌گذاری و نظارت در موضوعات مرتبط با بانکداری اسلامی می‌پردازند. این در حالی است که در کشور ایران این مسأله توسط بانک مرکزی تاکنون به مرحله اجرا نرسیده و حوزه فعالیت شورای فقهی صرفاً جنبه مشورتی داشته و محدود به مقررات‌گذاری بوده است و در زمینه نظارت شرعی فعال نبوده است.
- در برخی کشورهای مورد بررسی مقررات و ضوابط مشخصی در زمینه انطباق با شریعت و تشکیل شورای فقهی در بانک مرکزی و داخل بانک‌ها وجود دارد که اجباری بودن رعایت آن‌ها و نظارت شرعی را نشان می‌دهد و در برخی دیگر از کشورها، اختیاری است.

- حوزه اختیارات ناظرین شرعی در برخی کشورها جنبه مشورتی و در برخی دیگر مشورتی همراه با قدرت اجرایی است.
- برخلاف کشورهای مورد بررسی، نظارت شرعی بر شبکه بانکی ایران در گروه حداقلی قرار می‌گیرد و بانک‌ها و مؤسسات مالی ملزم به تأسیس هیأت نظارتی شرعی (کمیته فقهی) نیستند و حوزه فعالیت شورای فقهی صرفاً جنبه مشورتی داشته و به وضع مقررات محدود بوده و در زمینه نظارت شرعی چندان فعال نبوده است.

در این راستا، پیشنهادهای زیر جهت تقویت نظارت شرعی بر شبکه بانکی کشور ارائه می‌گردد:

- با استناد به استانداردهای بین‌المللی و تجارب کشورها در زمینه نظارت شرعی لازم است، هیأت شریعت و شورای فقهی استاندارد و جامعی در نظام بانکی کشور به منظور برخورداری از مرجعی مشخص و شفافیت در روش‌های عملیاتی و شیوه گزارش‌دهی و ارزیابی میزان انطباق‌پذیری عملیات بانکی با شریعت ایجاد گردد.
- براساس مصوبه اخیر شورای فقهی بانک مرکزی لازم است با برقراری نظارت شرعی و تعیین مسئول نظارت و تطبیق شرعی بر عملکرد بانک‌ها و تدوین گزارش سالانه انطباق با شریعت در رابطه با عملکرد کلی بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی، علاوه بر کاهش ریسک شریعت با هماهنگی بیشتر در ارزیابی شرعی بودن فعالیت کلیه بانک‌ها برای مشتریان نیز اطمینان خاطر لازم از لحاظ شرعی بودن عملیات بانکی فراهم گردد.
- ضروری است نقش و حوزه فعالیت شورای فقهی بانک مرکزی در ایران به‌عنوان مقام ناظر شرعی در نظام بانکی جهت فراهم‌نمودن زمینه نظارت شرعی بر انطباق فعالیت‌های بانک مرکزی و شبکه بانکی با موازین اسلامی تقویت گردد و صرفاً محدود به انجام خدمات مشاورتی نباشد.
- لازم است برای بهبود نظارت شرعی در شبکه بانکی، اقدامات و اصلاحات اساسی و مؤثر، چه در سطح قوانین و مقررات و چه در سطح ساختارها و روش‌های بانکی انجام گیرد.

- ضروری است شناسایی ریسک احتمالی عدم انطباق شرعی ناشی از عملیات بانکی اسلامی و ابزارهای مدیریتی کاهش چنین ریسکی در دستور کار مدیران بانک‌ها قرار گیرد.
- بانک مرکزی به‌منظور تشویق بانک‌ها در این راستا می‌تواند به رتبه‌بندی میزان پایبندی بانک‌ها و نهادهای مالی به ضوابط و اصول شرعی اقدام نماید یا با برگزاری دوره‌های آموزش حرفه‌ای بانکداری اسلامی و نظارت شرعی، اقدام به ارائه گواهی شریعت نماید.

ملاحظات حقوقی

- پیروی از اصول حقوقی

تمامی اصول اخلاق در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.

- تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله مستخرج از پایان‌نامه، رساله و طرح پژوهش نیست.

کتابنامه

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰). دستورالعمل تأیید صلاحیت و عزل یا هرگونه تغییر مدیران ارشد و اعضای کمیته‌های ریسک، حسابرسی داخلی و رعایت قوانین و مقررات (تطبيق) مؤسسات اعتباری. ایران: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۲. روحانی، سیدعلی؛ و بنی‌طبا، سید مهدی (۱۳۹۶). پیامدهای نبود نظارت شرعی بر نظام بانکی ایران، دلالت‌های سیاستی. *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ۲(۶)، ۸۷-۱۱۷.
۳. کمیسیون اوراق بهادار مالزی (۱۳۸۵). *مصوبات شورای مشورتی شرعی کمیسیون اوراق بهادار مالزی (مهدی نجفی و سید سعید شمسی‌نژاد: مترجمان)*. ایران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۴. محرابی، لیلا؛ و ندرری، کامران (۱۳۹۷). اصول حاکمیت شرکتی در نهادهای ارائه‌دهنده خدمات مالی اسلامی، بیست‌ونهمین همایش بانکداری اسلامی، ایران: موسسه عالی بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۵. موسویان، سید عباس؛ و میثمی، حسین (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و ارائه اصلاح‌های قانونی. *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ۱۴(۵۴)، ۱۰۱-۱۲۹.

۶. موسویان، سیدعباس؛ نظریور، محمدنقی؛ و کفشگر جلودار، حسین (۱۳۸۸). نقش شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارایی بانک های اسلامی (مطالعه تجربه چند کشور اسلامی). *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ۹(۳۶)، ۵۹-۸۸.
۷. میثمی، حسین (۱۳۹۵). نظارت شرعی در بانکداری اسلامی؛ ماهیت، تجربه و دلالت‌هایی جهت اصلاح قانون عملیات بانکی بدون ربا، مجموعه مقالات اولین گردهمایی بین المللی بانکداری و تأمین مالی اسلامی. ایران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
8. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). (2010). *Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institutions*, Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
 9. AAOIFI. (2010). *Governance Standards for Islamic Financial Institutions*. Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
 10. AAOIFI. (2022). *AAOIFI Standards*, Available at <http://www.aoifi.com/en/standards-and-definitions/shari'a-standards/>
 11. Al-Rajhi, (2010), Shaia Board, Available at: <http://alrajhibank.com.sa/aboutus/shariaagroup.aspx>.
 12. Akhtar, S. (2007), Shariah Compliant Corporate Governance, *Journal of Islamic Banking and Finance*, (24)2, 9-17.
 13. Ahmed, H., & Chapra, M. U. (2002). Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper) (No. 93). The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI).
 14. Bank Islam Malaysia Berhad (2020). *Reports and Financial Statements for the Financial Year Ended 31 December 2020*, Available at: <https://www.bankislam.com/wp-content/uploads/Bank-Islam-Financial-Statements-2020.pdf>
 15. BNM Malaysia (2013). *Islamic Financial Services Act 2013*. 1-187, Kuala Lumpur
 16. BNM, (2011). *Shariah Governance Framework for Islamic Financial Institutions*, Malaysia, BNM/RH/GL_012_3, 1-48.
 17. BNM, (2019). *Shariah Governance*, Malaysia, BNM/RH/PD 028-100, 1-22.
 18. BNM, (2022). *Shariah Advisory Council, Malaysia*, Available at: <https://www.bnm.gov.my/committees/sac>
 19. Central Bank of the UAE. (2020). *Standard Shariah Governance for Islamic Financial Institutions*, U.A.E.
 20. Esen, A & Karabacak, S. (2014). National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey, *Afro Eurasian Studies Journal* 3(2), 5-16.
 21. Farrukh, R. (2016). Central Shariah Board (CSB) and Long Term Growth of Islamic Financial Industry, OIC Exchanges forum – 10th Meeting, Istanbul.

22. Grais, Wafik, and Matteo Pellegrini (2006), *Corporate Governance and Stakeholders' Financial Interests in Institutions Offering Islamic Financial Services*, World Bank Policy Research Working Paper 4053
23. Grassa, R. (2015). Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across the OIC Member Countries. *Journal of Financial Regulation and Compliance* 23, 135–160. doi: 10.1108/jfrc-02-2014-0011.
24. Shah, H.S, (2015). Central Shriah Board in Central Banks: A Comparative Study of Pakistan and Brunei, 10th International Conference on Islamic Economics and Finance, Doha, Qatar.
25. Hassan, M. K., Ullah, M. H., & Khanam, R. (2017). Case studies of Shariah governance practices in Bangladesh. In *HBKU-QFC Roundtable on Islamic Finance-Shariah Governance in a Globalized World*.
26. IFSB (2021a). Establishment, *Islamic Financial Services Board*, Available at: <https://ifsb.org/background.php>
27. Kayadibi, S. & Güçlü, F. (2021). *Shariah Governance for Islamic Financial Institutions in the Context of Malaysia*, Theoretical and Empirical Perspectives on Economic and Financial Issues, 629-649.
28. Abu-Tapanjeh, A. M. (2009). Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles. *Critical Perspectives on Accounting*, 20(5), 556-567.
29. Ali, N. A. M., Shahida, S., & Shafii, Z. (2018). Knowledge, Skills and Characteristics Requirements for Shari'ah Auditors. *Asian Journal of Accounting and Governance*. 9, 181-200.
30. Mustafa Ansari, O. (2012), *Governance for Islamic Mutual Fund Industry*, Presented in Conference on Islamic Funds & Investment, Alhuda CIBE.
31. SAMA (2020), *Shariah Governance Framework for Local Banks Operating in Saudi Arabia*, The Saudi Central Bank, 1-16.
32. Samra, E. (2016). *Corporate Governance in Islamic Financial Institutions*. Student Paper. University of Chicago Law School Chicago Unbound. 7-10.
33. SBP (2003). *Strategic Plan for Islamic Banking Industry in Pakistan (2003 to 2007)*. Pakistan: State Bank of Pakistan.
34. SBP (2008). *Instructions and guidelines for Sharī'ah-Compliance in Islamic Banking Institutions*. Pakistan: State Bank of Pakistan, Islamic Banking Department.
35. SBP (2014). *Shari'ah Governance Framework for Islamic Banking Institutions (IBIs)*. Pakistan: State Bank of Pakistan-Islamic Banking Department.
36. Selvam, J, (2008), *Call for More Intellectual Capital*, *Islamic Banking and Finance*, 6(16), 12-14.
37. Ulfi, I., Mubarrok, U. S., & Wahyudi, M. (2020). Optimization the Role of Shariah Supervisory Board for Shariah Governance in Islamic Banking. *Perisai: Islamic Banking and Finance Journal*, 4(1), 47-47.

38. Yasin, M. (2020), *New Shari'ah Governance Standards for Islamic Financial Institutions*, Dubai International Financial Centre (DIFC).
39. Zulkifli, H. (2011). *A Survey on Shari'ah Governance Practices in Malaysia, GCC Countries and the UK: Critical Appraisal*, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1(4), 120-141.